KERESZTÉNY MAGVETŐ

LV. ÉVF. 1923. OKTÓBER—DECEMBER 4. FÜZET.

A MAI UNITÁRIUS HITELVEK KIALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNETE.

(Rendszeres unitárius hittan-történet.)

Pál apostolnak keresztény hitrendszere[1] legrövidebben így foglalható össze: Az ember az eredendő bűn miatt bűnössé született s csak akkor lett bűntelenné, amikor Krisztusnak személyében jelképileg mindenkinek bűne keresztrefeszíttetett s Krisztusnak emberi testében minden testnek gyarló bűnössége eltörűltetett. Ebben a hitrendszerben három alapvető fogalom van: az eredendő bűn, Krisztusnak kettős természete és a szent lélek.

I, Az eredendő bűn és a szabadakarat tana.

Az eredendő bűnről Pál a Rom. 3, 15-ben csak annyit mond, hogy „egy ember által jött e világra a bűn és a bűn által a halál". Vagyis: az első emberpárnak a bűnbeesése fosztotta meg az emberiséget az örök élettől s hozta reá és ivadékaira a halált. A legelső emberi bűnnek egyéb következményéről Pál irataiban nincs említés téve. Ágoston hippói püspök („Szent Ágoston") volt az első, ki egészen új értelmet magyarázott Pálnak fefogásába. Szerinte Ádámban az egész emberiség bűnhödött és bűnhödik mind máig. E bűnnek nemcsak halál lett a következménye, hanem az is, hogy az emberi akaratnak azelőtti jórahajlandóságát a bűnbeesés után a rosszravaló hajlandóság váltotta fel, vagyis az emberi szabadakarat Ádámnak bűnbeesése folytán megszünt.

Az emberi nemnek mind máig meglévő bűnrehajló természete Ágoston szerint az eredendő — az emberi akarattól független — bűnös természetben találja magyarázatát. Luther nemcsak teljes egészében elfogadta Ágostonnak ez okoskodását, hanem azt, aki ellene szólni mert, pogánynak és eretneknek nevezte el. Igy lett az eredendő bűn és az ahhoz kapcsolt következmény a lutheri hitnek egyik alapvető fogalmává. Kálvin s — utóbb a református egyház — szintén elfogadta az eredendő bűn elméletét s megtoldva azt a praedestinatio tanával, hitének egyik symbolumává tette.

Másként értelmezte Pálnak felfogását Pelagius. Szerinte sem a jó, sem a rossz nem születik az emberrel, hanem sor-

[1] Jelen tanulmányt Pál apostol hitrendszerének ismertetése vezeti be. Azonban helyszüke miatt e bevezetésnek közlését más alkalomra kellett elhalasztanunk.

sunk tesz jóvá vagy rosszá (peccatum non nobiscum oritur, sed agitur). Következőleg Ádám bűnének semmiféle következménye nem volt az emberiségre nézve. A halál nem tekinthető büntetésnek, mert az minden létezésnek szükségszerű és elkerülhetetlen vége. Az emberiség tehát eredeti szabadakaratát nem veszítette el s ma is, mint minden időben, mindenkinek szabad akaratától függ olyan életet élni, amely üdvözít vagy pedig elkárhoztat. Serveto ugyan szintén elfogadta az eredendő bűn elméletét, mondván, hogy az első ember bűne miatt keletkezett az a vihar, amely a tökéletességet gyarlósággá változtatta (propter peccatum est orta venti tempestas). Sőt Dávid Ferenc és kortársai is mind hittek az eredendő bűnben.[1] Azonban Socinus Faustus ismét visszatért Pelagius felfogásához, állítván, hogy Ádámnak bűne nemcsak hogy ivadékait nem tudta megrontani, de még magát Ádámot sem juttatta kárhozatra.[2] A bűnre való hajlandóság, miként a jóravaló készség velünk születik. Lelkünk Istentől belénkhelyezett alapjelleménél fogva szabadon követheti hajlandóságait.[3] Épen ezért az elkárhozás nem is más valaki (pl. Ádám) rossz cselekedetének reánk kiható bűnhődése, hanem saját bűneink hosszú sorozatának természetés végeredménye.[4]

Ám, Socinus Faustusnak Pelagiushoz visszatérő felfogása egyelőre csak a lengyel unitáriusok között talált helyeslésre. Az erdélyi magyar unitáriusok továbbra is megmaradtak az eredendő bűn elméleténél[5], s csak Szentábrahámi L. Mihály idejében szakították azzal, visszatérvén Pelagius és Socinus Faustus felfogásához. A szakítást tulajdonképen Almási G. Mihály püspök készítette elő 1702-ben szerző megjelölése nélkül („auctore anonymo") Kolozsváron kiadott *Tractatus aliquot succincti* c. kis könyvével, mely a régi unitárius irodalomnak méltatlanúl elfeledett alkotása s amelyben de generatione Christi, de libero arbitrio és de justificatione cimeken részletesen vizsgálat alá véve a keresztény hitnek legfőbb állításait kimu-

[1] Ennek részletes igazolását lásd dr. *Borbély* István : A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században. (Kolozsvár, 1914. 34, köv. l.)

[2] Unum illud peccatum per se non modo non universos posteros, sed ne ipsum quidem Adamum corrumpendi vim habere potuit.

[3] *Praelectiones theologicae* (a Bibl. Fratr. Polon. I. köt. 541 lapján) : „Est quidem in hominibus nullo prorsus excepto ad peccandum, ut sic loquar, possibilitas, quia nimirum Deus voluntatem liberam et ad bonum et ad malum dedid. Sed de mala illa cupiditate et ad peccandum pronitate licet in plerisque sit, non tamen affirmare possumus, eam in omnibus prorsus esse".

[4] *Prael. theol.* (i. h.) „Caeterum cupiditas ista mala quae cum plerisque hominibus nasci dici potest, non ex peccato illo primi parentis manat, sed ex eo, quod humanum genus frequentibus peccatorum actibus habitum peccandi contraxit et seipsum corrupit, quae corruptio per propagationem in posteros transfunditur".

[5] A Kolozsváron 1701-ben megjelent *Apologia Fratrum Unitariorum* még így írt : „A mi szüleink Istennek parontsolattyát az ördögnek csalárdsága miatt által hágván, vétkeztenek és azzal magokat és minden maradékjokat halálba kergették".

tatta, hogy Krisztus nem Istennek lényegéből való (Christus non ex essentia patris sit genitus), valamint hogy a szabadakarat az embernek jóra is, rosszra is egyformán hajló természetét üdvöziteni vagy elkárhoztatní képes, minthogy üdvösségünk vagy elkárhozásunk saját cselekedeteinktől függ. (Ugyanis arra a kérdésre: an bona opera sint justificationis et salutis nostrae causa? — 11 oldalra terjedő részletes felelet következik, melyet a következő mondat vezet be: affirmatur; scriptura enim apertissime id testatur infinitis omnino locis.) Almásinak e Tractatusa tulajdonképen Petrichevich Horváth Ferencnek egy évvel azelőtt, 1701-ben megjelent *Apologia Fratrum Unitariorum* c. hitvédő munkáját akarta kiegészíteni. E két munka között tényleg meg is van az a viszony, hogy Almási szakszerübben, szabatosabban és egy határozott lépéssel nyiltabban mondta el azt, amit Petrichevich Horváth Ferenc bőbeszédűségével gyakran a homályosságig szavakba burkolt. Nem e sorok feladata kimutatni, hogy e két munkára milyen hatással voltak a holland remonstráns iratok, tudvalevő lévén, hogy a remonstransokkal való érintkezés épen ekkor volt a legbensőségesebb. Ugyszintén arra sem térhetünk itt ki, hogy az erdélyi unitárius theologiai gondolkozás megváltoztatására épen ebben az időben minő átalakító hatással volt Descartes filozófiája. Maga Almási G. Mihály 1680—82-ig tanult Hollandiában; 1682—90-ig Kolozsvári Dimény Pál követte őt oda; 1684-ben Régeni Mihály és Linceg Ferenc, 1687-ben Osváth János és Hévizi Mihály, 1692-ben Szaniszló István és Kolosi Márton, 1698-ban várfalvi Pálfi Zsigmond, 1701-ben Szentmihályfalvi Dávid mentek a hollandiai remonstrans egyetemre, Lugduni Batavorumba (Leyden-be). Pálfi Zsigmondnak a kolozsvári unitárius kollegiumban fennmaradt és tenyérnyi vaskos kötetekre menő jegyzeteiből tudjuk, hogy a remonstransokat ez időben Descartes bölcselete foglalkoztatta legjobban. Kétségtelen, hogy a sok akadémita magával hozta Descartes szellemét s itthon annak a hit dolgaiban is érvényt igyekezett szerezni. E hatásnak részletes vizsgálata azonban e helyen igen eltérítene tanúlmányunk eredeti céljától. Annyit mégis meg kell jegyeznünk, hogy az akkori erdélyi események, a Thököly és II. Rákóczi Ferenc nevéhez fűződő kuruc háborúk s a rájuk következő szomorú közállapotok idején nagyobb lendületű szellemi mozgalom Erdélyben még az egyházak kebelében sem fejlődhetett ki. Ezért nem tudott sem Almásinak, sem Petrichevich Horváth Ferencnek említett munkája nagyobb hatást kiváltani. S ezért maradt végeredményében Szentábrahámié az érdem, hogy a magyar unitárius hitfelfogásból kiküszöbölte az eredendő bűn elméletét s ezzel theologiánkat egészen új alapra helyezte. Szentábraháminak e korszakos jelentőségű munkájára kétségtelen hatással volt a remonstránsoknak semipelagiánus nézete e kérdésről, mire, különösen pedig Szentábraháminak Limborchhoz való

viszonyára kitérni — itt, sajnos — nincs elegendő terünk. Ez a Pelagius-Socinus Faustus-Szentábrahámi-féle felfogás később erős bizonyítékot nyert Kantnak erkölcstanában. Socinus Faustusnak és Kantnak e téren való kapcsolatára legelőször (1791-ben!) Flatt J. F. német theologus mutatott rá „Bemerkungen über Socins Philosophie und Theologie nach ihrem Verhältniss zur praktischen Vernunft betrachtet" c. értekezésében[1]. Utóbb Baur Ferdinand szólott több ízben hozzá[2].

Szentábrahámi óta az eredendő bűnről való Ágoston-féle elmélet kimaradt az unitárius hittanból. Márkos György 1808 körül készült „*Hittanában*" már így irt: „Minthogy a szent Irás nem állítja és a józan okosság is meg nem foghatja az eredendő bűn létét, úgy azt sem, hogy az Isten az Ádám bűnét tulajdonítaná az ő maradékainak is, tehát jobb lett volna eleitől fogva s jobb volna ma is arról hallgatni.[3]

Ime így vált Pál apostol theologiájának egyik alapvető tétele a római katholikusoknál, a lutheránusoknál és reformátusoknál az eredendő bűnről való merev dogmává, — az unitáriusoknál pedig épen ellenkezőleg, az emberi szabadakarat magyarázatának alapjává. Az eképen kialakult két ellentétes felfogás ugyan tovább is fennállott, de a Kant erkölcstani felfogását magáévá tevő s ez alapon gondolkozó Lipsius és különösen Ritschl hatására mintha kezdett volna mind általánosabbá válni az eredendő bűn elleni nézet. Kant kriticismusával szemben sem Schleiermacher, sem követői nem tudták Ágoston elméletét eléggé védeni. Ekkor azonban az ősi bűn elméletének Darwinban új védelmezője támadt. Kenessey Béla Darwinnak szerepét e kérdésben így határozta meg: „A kálvinismus praedestinatiója mellett maga a természettudomány nyújtja a leghatalmasabb argumentumokat. Az eredendő bűn és elválasztás dogmájának alapeszméjét maga a darwinizmus igazolja a legerőteljesebben. Avagy a *Fajok eredete* nem épen az átöröklés és a kiválasztás két nagy tapasztalati tényéből construálja-é meg a maga egész nagy rendszerét? És mi egyéb van az eredendő bűn és az elválasztás tanában theologiailag kifejezve, mint az átöröklés és a kiválasztás?"[4] Lehetetlen félreismernünk a darwinizmusnak erős argumentumait az eredendő bűn elmélete mellett. Már Brassai Sámuel felhívta azokra a figyelmet;[5] utóbb magyarul és uni-

[1] Beiträge zur christlichen Dogma und Moral und zur Geschichte derselben. Tübingen, 1791. 117 s köv. lapokon.

[2] Többek között Die christliche Lehre von der Versöhnung (Tübingen, 1838) c. művének 412 s köv. lapjain.

[3] 426. számu kézirat a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában 177. lapon.

[4] Protestáns Szemle 1891. III. évf. IV. füzet 613 lap.

[5] Brassainak idevonatkozó tanulmányait dr Gál Kelemen ismertette „Brassai, mint philosophus" c. könyvének B. fejezetében, hol az eredeti tanulmányok pontos felsorolása is megtalálható.

tárius részről Péterfi Dénes próbálta megcáfolni azokat.[1] Nyilvánvaló azonban, hogy Darwint akár logikai, akár theologiai alapon cáfolni — — meddő vállalkozás. Ha a természet élete igazolja, akkor az ellen nem használ semmiféle speculativ érvelés. Drummond Henrik skót presbiteriánus theologus és természettudós (ki nem tévesztendő össze Drummond Jakab angol unitárius theologussal) *Természeti törvény a szellemi világban* c. művében meg is kisérelte Darwinnak természettudományi tételeit alkalmazni a hit dolgainak magyarázatára. E műve — épen a darwinizmussal való kapcsolata következtében — csakhamar világhírre tett szert. Magyarul is két kiadása jelent meg a Magyar Prot. Irod. Társaság tudományos könyveinek sorozatában. Nagy hatását a magyar olvasók között nem tudta ellensúlyozni Armstrong A. Richardnak tanulmánya a vallás eredeti alapjáról, melyet 1898-ban Péterfi Dénes fordított le és tett közé *Isten és lélek* címen. A természettudományi felfogással szemben csak hasonlóképen természeti tényekkel bizonyító okfejtés tudhat a siker reményével argumentálni. Ilyenekben sem volt hiány. Méhely Lajos *A darwinismus mai állása* s *Megdölt-e a származástan?* c. tanulmányaiban[2] részletesen ismertetvén a természettudomány mai felfogását Darwin elméletéről, megállapítja, hogy a tiszta darwinizmus (vagyis a természetes kiválogatódás elmélete) egymagában nem tudja megmagyarázni a fajok létrejöttét és átformálódását, miért is a szaktudomány megfelelőbbnek látszó magyarázatokhoz kénytelen folyamodni. Anélkül, hogy mi itt a darwinizmus birálatába bocsátkoznánk, annyit mégis megállapíthatunk, hogy a bennefoglalt természettudományos magyarázat nem bizonyult csalhatatlannak. Ennélfogva semmi okunk sincs Darwin és a hozzácsatlakozó természettudósok és theologusok kedvéért eltérni a történetileg kialakult unitárius felfogástól, csupán bizonyos — nem lényegbe vágó! — módosításokat kell azon tennünk. Hogy ennek elvégzése után minő az unitárius felfogás a szóban levő kérdésekről, azt e sorok írója kisérelte meg összefoglalni „*Az unitárius életfelfogás új irányai természettudományi megvilágitásban*" c. tanulmányában, mely 1920-ban jelent meg Kolozsváron.

[1] Következő dolgozataiban: „Darwinismus és a vallás" (Ker. Magvető XVIII. köt. 251. lap). „Célirányos Darwinismus és Isten eszméje" (Ker. Magvető XVIII. köt. 273 l.). „Célirányos Darwinismus és az egyházak". (Ker. Magvető XIX. köt. 73 l.) „Darwinismus és erkölcs". (Ker. Magvető XX. köt. 267 l.)

[2] Az előbbi tanulmány megjelent a Természettudományi Közlöny 1910 évi folyamának 499. füzetében, az utóbbi a Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz c. évnegyedes folyóirat 1922 évi folyamának 1—2. pótfüzetében. Az e tanulmányokban megtalálható gazdag bibliografiát csak egy mű felemlítésével toldjuk meg: Die Abstammungslehre. Zwölf gemeinverständliche Vorträge über die Deszendenztheorie im Licht der neueren Forschung. Jena, 1911.

II. A Krisztusról való unitárius hitelvek története.

Pál apostol theologiájának másik alapfogalma Krisztus kettős természetéről szól. Eszerint a lényeg Krisztusban isteni; ami benne emberi, az pusztán alkalmi forma volt, amire csak azért volt szükség, hogy a bűn s annak hordozója, a test, jelképileg keresztrefeszíttethessék és ezáltal eltörűltethessék. Pálnak e gondolatát az athanasiusi hitforma így foglalta hittételbe: „Az Atyának és a Fiúnak és a Szent Léleknek egy az ő Istensége, egyenlő az ő dicsősége, egyformán örökkévaló felsége. Ezenképen Isten az Atya, Isten a Fiú, Isten a Szent Lélek is." A különbség hármuk között a következő: Az Atya örök és önmagától való Isten; a Fiú is örök Isten, de egyszersmind nemzett lény; a Szent Lélek is örök Isten, de az Atyától is, a Fiútól is származott. A Szent Lélek ép oly személy, mint az Atya, vagy a Fiú. E három személy együttvéve mégsem 3 Isten, hanem csak egy; egy lényegében (állatjában), csupán formájában (személyében) három. A háromságtan ebben a formában lett az unitáriusok kivételével az összes keresztény felekezeteknek symbolumává.

Minthogy a Szent Lélekről alább külön lesz szó, itt a Krisztusra vonatkozó állításokat vesszük vizsgálat alá.

Azt mondja az athanasiusi hitvallás, hogy Krisztus tökéletes Isten (perfectus deus), de egyszersmind tökéletes ember (perfectus homo ex anima rationali et humana carne subsistens). Tehát kettős természete van, amit épen úgy kell érteni, mint ahogyan a másik állítást értelmezik, t. i. hogy Isten ugyan csak egy van, de ebben az egységben mégis háromság rejlik. Krisztus kettős természete Athanasius szerint úgy jött létre, hogy a logos magára öltötte az emberi kűlalakot s azt megelevenítette (Unus Christus, non conversione Divinitatis in carnem, sed assumptione humanitatis in Deum). Ebből két dolog következik. Egyik az, hogy Krisztus mint logos létezett Jézus előtt is, miképen létezik Jézus után is. Jézus csak alkalmi megjelenése volt e földön Krisztusnak. A másik az, hogy a keresztény üdvösséghez nekünk nem Jézusra, hanem Jézusban Krisztusra van szükségünk. Jézus, a földi ember, a hit szempontjából önálló és különleges jelentőséggel nem bír. E felfogásból önkényt következik az is, hogy Krisztus imádandó és segítségűl hívandó, — — mivel Isten imádandó és segítségűl hívandó. Krisztus pedig Isten volt. (Quod erat demonstrandum!)

Arius tana. A Krisztusnak tulajdonított e kettős lényeg ellen nem legelőször[1], de az elsők között legenergikusabban Arius tiltakozott, állítván, hogy „a Fiú nem egy lényegű az

[1] A legelső antitrinitariusokról lásd dr. Lobegott *Lange*: Geschichte und Lehrbegriff der Unitarier vor der nicänischen Synode. Leipzig, 1831. *Simén* Domokos: A szent háromság eredetének és kifejlődésének története. Pest, 1872, 147. s köv. l.

Atyával, nem is létezett öröktől fogva". Arius abból az állításból indúlt ki, hogy egyedűl Isten az örök lényeg, csupán az ő létezésének nem volt soha kezdete. Minden más teremtett, ennélfogva időbeli, véges lény. Mikor Isten a teremtéshez hozzá akart kezdeni, előbb megteremtette a logost, vagyis a Fiút s azután általa teremtett egyebeket. A logos, vagyis a Fiú tehát nem öröktől fogva létező, hanem teremtett lény, miért nem is isteni tökéletességű, hanem csak emberi tökéletességű. Mi a külömbség az isteni és az emberi tökéletesség között? Arius szerint Isten az absolutum, ennélfogva ő a tökéletes jó, a tökéletes igaz, stb.; az embernek azonban nem az abszolut tökéletesség, hanem csak szabadakarat adatott. Minél helyesebben él az ember szabadakaratával, annál tökéletesebb. Krisztus tökéletes ember volt, mert mindig a jót, az igazat stb.-t akarta és cselekedte. Isten tudta, hogy Krisztus e földi életben tökéletes ember fog lenni, ezért nevezte el őt Fiának. Azonban nemcsak tökéletességben volt első az emberek között Krisztus, hanem a létezés idejére nézve is. Ő volt az első teremtett lény, kit Isten azért teremtett, hogy általa teremttessenek a többi lények. Szinte azt lehetne mondanunk, hogy miérettünk teremtette Isten Krisztust, mert ha a többi teremtett lényt Isten nem akarta volna megteremteni, akkor Krisztusra sem lett volna szüksége. Isten mindeneket Krisztus által teremtett. Mondhatjuk ezt úgy is, hogy közvetlenűl mindeneket Krisztus teremtett s ilyen értelemben Krisztus is Isten. Tudnunk kell hozzá azonban, hogy e teremtésre Krisztust Isten indította s így ha az emberi rövidlátás Krisztust Istennek is tartja, a valóság az, hogy az igazi Isten mégsem Krisztus, hanem az Atya. Arius olyan nagy súlyt helyezett arra, hogy őt helyesen értsék meg, hogy eddigi épen nem zavaros fejtegetéseit egy háromságnak felállításával toldotta meg. Ez a háromság áll az *Istenből*, ki öröktől fogva van; az *Atyából*, aki nem más, mint ez az öröktől fogva létező Isten, ki atyai minőségében csak időhöz kötötten létezik, mert csak azóta Atya, amióta Krisztust, azaz Fiát megteremtette; s végűl egyetlen *Fiából*[1]. Nem nehéz kitalálni, hogy e trinitas az akkori idők tudományos igényeinek megfelelő divatos formula volt, melyet Arius mintegy szembe akart helyezni Athanasius háromságtanával.

Serveto tana. Nagyon érdekes volna Arius elméletét még részletesebben fejtegetni, de attól e helyen el kell állanunk. Ilyen részletességgel is csak azért foglalkoztunk vele, hogy rámutathassunk azon rokonságra, mi közte és Serveto christo-

[1] Ariusról lásd: Dr. Lobegott *Lange*: Der Arianismus. *Stark*: Versuch einer Geschichte des Arianismus: Berlin 1783. *Böhringer*: Athanasius und Arius. Stuttgart 1874. *Baur*: Vorlesungen über die christliche Dogmengeschichte. I. köt. II. rész. (Leipzig 1866) 138—162. l. *Baur*: Die christliche Lehre von der Dreieinigkeit und Menschwerdung Gottes in ihrer geschichtlichen Entwickelung. Tübingen, 1841. I. köt. 343—395. l. *Simén* D.: A szentháromság stb. 154. s köv. lapjai. *Harnack*: Lehrbuch der Dogmengeschichte II. kötet. 240—321. l. (3-ik kiadás.)

logiája[1] között van. Mindkettőnél élesen különválik Jézus — Krisztustól. Ugyanis Arius is, Serveto is arról beszél, hogy Isten Krisztus által teremtett mindeneket. Ez nyilvánvalóan azt jelenti, hogy Krisztus mint legelső teremtmény először akkor létezett, amikor az első teremtés történt. Másodszor pedig akkor, amikor a bűnei miatt már nagyon megromlott emberiséget meg kellett váltani bűneitől. Serveto jórészben csupán csak annyi változtatást tett Arius felfogásán, hogy az első Krisztust első Ádámnak, a második Krisztust, ki a történelemben Jézus néven ismeretes, második Ádámnak nevezte el. Arius christologiájában különben a szabadakarat fogalmának felvetése a legérdekesebb. A szabadakarat elve Arius óta egyik kardinális hittétele lett az unitáriusoknak. Azzal itt szintén nem foglalkozhatunk, hogy minő viszony volt Arius és pl. Origines között, kitől a szabadakaratra vonatkozó elméletének némely megokolását átvette. Elég erre a tényre itt utalnunk.

Dávid Ferenc 1571-ig Serveto christologiáját fogadta el s Krisztus kettős lényegét oly meggyőződéssel hirdette, hogy 1569-ben ezt írta: „Valaki a Krisztust igaz Istennek nem vallja lenni, átkozott legyen." 1571-ben pedig ezt tette hozzá: „A Krisztust vallom imádandónak lenni." Tehát az első Krisztusra vonatkozólag trinitárius szellemben enyhített Arius merev tagadásán s csak a második Krisztusra (Jézusra) nem vonatkoztatta az „igaz Isten" és „imádandó" kifejezéseket. 1575. után azonban azon nagyszabású theologiai eszmecserék hatása alatt, melyek Erdélyben, főleg Kolozsváron Báthory István fejedelemségének idején (1571—75) végbe mentek[2], Dávid is visszatért

[1] Servetonak és Dávid Ferencnek hittanára vonatkozólag lásd e sorok írójának „A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században" c. alapvető tanulmányát (Kolozsvár, 1914).

[2] Rendkívül érdekes módon argumentáltak az erdélyi unitáriusok Dávid Ferencnek e fölfogása ellen. *Toroczkai Máté* „Az Keresztyéni üdvességes Tudománnak, a régi és újtestamentom szerint egyben summáltatott értelme" c. Unitárius Kátéjában, — mely 1632-ben nyomattatott — erre vonatkozólag a következő érdekes magyarázat található. Előrebocsátom, hogy a zárójelben közölt rész a kátéban levő kérdés: „(Mi különbség vagyon Ábrahám és az ő maradéki között?) Ábrahám hütivel találta a fiuságot és szentségeket, de az ő maradéki születésekkel. Mint akit megnemesítnek, annak gyermeki nemességben születtetnek. (Hát az Ábrahám nemzetsége mind a szentségben született?) Mind abban mind jók s mind gonoszok. Ha a kovász (Ábrahám) szent, a tészta is (az Ábrahám nemzetsége) szent; ha az gyükér szent, az ágak is szentek. (Elveszítheti-é ember ezt a fiuságot és szentséget?) Soha ember semmiképen el nem vesztheti, még gonoszságával is; mert ősről maradt örökség a fiakra száll mind jókra, gonoszokra. Ez az eredendő igazság, amely helyében eredendő bűnt gondoltanak a szent írás ellen. (Hát ember el nem kárhozhatik?) Vaj igen is elkárhozhatik, aki gonoszul él és meg nem tért. Meg kell választani a fiuságot avagy a hütnek szentségét az életnek szentségétől. A fiuság a gonosz fiakra is száll, de nincs bennek az életnek szentsége, a jámbor fiakban mindenik vagyon. Azért a fiuság és szentség senkit nem üdvezít a szent élet nélkül. Mint akit szőllődbe hívsz mívelni, ha az egész napot hivalkodással mulatja el, nem adsz néki napszámot, noha hivatala volt a szőllőben és megigérted a napszámot, most sokan vannak a hivatalosak, de kevesen a választottak. (Hát a fiuságnak és szentségnek mi

Arius felfogásához Krisztus emberségét illetőleg, ami természetszerűleg vonta maga után, hogy ettől az időtől kezdve tagadta Krisztus imádásának kötelező és megengedhető voltát is. 1579-ben, vagyis életének végén, tehát Dávid Ferenc Krisztusnak kettős lényegéről már nem akart tudni semmit. Abban is eltért Dávid előbbeni álláspontjától s egyuttal Pál apostol theologiai felfogásától, hogy az üdvösséget nem a megvallott hittől, hanem a jó cselekedetektől tette függővé[1]. E pontban a szabadakarat mellett foglalt állást.

A Dávid Ferenc helyére választott új püspök, Hunyadi Demeter, visszatért Dávidnak Krisztus kettős természetéről vallott 1571-iki felfogásához, aláírván a Blandrata által szerkesztett[2] Confessiót, mely szerint „hisszük és valljuk, hogy az Atya Isten az idő teljességében Krisztus által teremtett és alkotott mindent; hisszük, hogy ezt a Jézus Krisztust tisztelni, imádni és segítségül hívni kötelességünk". Az 1638-iki dési complanatio kötelezőleg írta elő e hitet az unitáriusokra: „Amiképen Dávid Ferenc condemnálása után Demetrius Hunyadi püspöknek idejében az unitária religion levő ministerek ezen megegyeztenek, hogy az Úr Jézus Krisztusnak az Atya Istentől adatott istenségét vallani, igaz Istennek hirdetni kell és imádni és segítségül hívni, segítséget tőle kérni, — ez ellen pedig senki se titkon, se nyilván ne tanítson, se ne szóljon; sőt eszerint tanítson, prédikáljon és énekeljen. A Jézus Krisztust pedig isteni tisztelettel imádják és directe segítségűl hívják úgy, mint kinek hatalma vagyon idvezíteni és el is kárhoztatni az embereket."[3] Tüzetes összehasonlítás azt mutatja, hogy ez a hittétel egészen megegyezett azon végzéssel, melyet e tárgyban már az 1567. február 17-iki tordai zsinat Dávid és Blandrata javaslatára elfogadott.[4]

haszna vagyon?) A jó cselekedet nem üdvözít senkit, hanem csak azokat, akik a fiuságban és szentségben vannak. Azért ha ki a cselekedetnek igazságával üdvösséget akar nyerni, szükség, hogy a fiuságnak szövetségében legyen; ha abban nincsen, hit által beálljon, pogányból keresztyén legyen, mint Cornelius. Mert a hivatlan vendégnek nincsen a menyegzőben helye. Nem ad hópénzt a fejedelem, akit a fizetett népe közé bé nem írt. Így a pogánynak nem ad életet a törvény, míg a keresztyénségbe hit által be nem áll; nem tartozol annak fizetni, aki hivatlan szőllődbe ment, ha ugyan eleget munkálkodott is, mert nem az akaróé, sem a futóé, hanem a könyörülő Istené. Az Isten pedig az ő szőllejében a fiakat tötte napszámosokká is, hogy övék legyen mind a kétféle haszon, mind a szőllő s mind a napszám. A hit kívül valóknak pedig ebben semmi részek ne legyen. Ez haszna a fiuságnak."

1 *Borbély*: A magyar unitárius egyház hitelvei stb. 83. l.

2 Az 1579-iki Hunyadi Demeter-féle Confessio szövegét l. *Jakab* Elek: Dávid Ferenc Emléke. II. köt. 22—23. l. Az, hogy Blandrata szerkesztette a confessiót, a tényállás históricumától eltekintve kitűnik abból, hogy lényeg szerint egyezik Blandrata azon confessiójával, melyet legelőször 1561. dec. 10-én terjesztett elő a krakkói zsinaton (közölve *Borbély*: i. m. 75. l.) s amelyet a Dávid Ferenccel készített könyveiben több helyen más szavakkal ugyan, de azonos értelemmel ismételt meg. Viszont különbözik Socinus Faustus felfogásától, mint erről mindjárt szó lesz.

3 Keresztény Magvető IX. köt. 157—8. l.

4 E tordai végzések keletkezésének históriája s teljes szövege (— a magyar unitárius hitvallás legelső confessiója —) közölve *Borbély*: A magyar unitárius egyház hitelvei stb. 12. s köv. l.

Úgy látszott, hogy ezzel az erdélyi unitárusok christologiája véglegesen megállapíttatott. Csakugyan mintegy kétszáz évig ez maradt az unitárius hittan Krisztusnak kettős lényegéről. Szentábrahámi L. Mihály ugyan megkísérelte némileg letompítani élét e dogmának. A *Summa universae theologiae Christianae secundum Unitarios* christologiájának negyedik tételében ezt írta: „az ember Jézus Krisztus, az Isten fia, igazi Isten", utána azonban hosszasan magyarázta, hogy az „Isten" szó alanyi értelemben itt csupán az Atyára vonatkoztatható, Krisztusra nem. Az ötödik tételben meg ezeket irta: „Az ember Jézus Krisztust, ki Istennek fia és mindeneknek ura, isteni tisztelettel kell tisztelni". Itt is azonban megjegyezte, hogy „különbség van a kétféle tisztelet között, mert Istent úgy tiszteljük, mint akitől és akiből, az Úr Krisztust pedig, mint aki által lettek mindenek". Jól észrevehető ez enyhítő megjegyzésekből, hogy Krisztus kettős lényegének tanát Szentábrahámi csupán Serveto, illetőleg Hunyadi Demeter és Beke Dániel értelmezésében fogadta el, tehát úgy, hogy Krisztus fölött áll az örök és legfőbb lényeg, Isten, — nem pedig úgy, hogy Krisztusnak lényege egyenlő az Atya lényegével. Egyenlő legfőbb két lényeget Szentábrahámi nem fogadott el.[1]

Az 1782-ben kinyomatott hivatalos *Confessio fidei Christianae secundum unitarios*, melyet 1845-ben *A keresztényi hitről való vallástétel az unitáriusoknak értelme szerint* címmel magyar fordításban is kinyomattak s amely az erdélyi unitárius hitnek egyik symbolikus irata volt, majdnem szószerint ismétli meg a fenntieket. Tehát pl. „Jézus Krisztusban az Istenségnek teljessége lakozik, . . . őt isteni tisztelettel imádjuk, segítségre hívjuk és Ő-tőle, mint élőknek és holtaknak birájától az örök életet várjuk", stb.

Az 1854-ben kiadott „*Katechesis*, azaz keresztyén (!) vallásra való tanítás, mely az Erdélyben levő Unitárius Eklézsiák és Iskolák szükségére az Egyházi Főtanács által most újonnan kibocsáttatott" — tehát symbolikus erejű irat, — arra a kérdésre, hogy „Hát a Krisztust nem vallod-e Istennek?" ezt válaszolja: „Igenis vallom, mert a szent írás mind isteni szeretetet, mind isteni hatalmat, bölcsességet, méltóságot és cselekedeteket tulajdonít nékie". Azon kérdésre: „Micsoda különbség vagyon hát az Atyának és a Krisztusnak Istensége között?", egészen Szentábrahámi felfogása szerint ez a felelet olvasható: „Ilyen, hogy az Atya magától való oly Isten, aki soha senkitől semmit nem vett, hanem ő ád mindeneket, ő magában él és mindenek ő tőle, ő általa és ő érette, azaz ő dicsőségére vagynak. A Krisztus pedig olyan Isten, aki mindeneket az Atyától

[1] Lásd még *Confessio fidei*, quam Consistorium Unitariorum singulis Unitariis praescripsit inter 1692 et 1724 c. hitvallást, melyet Almási Mihály püspök és Szentábrahámi Mihály consistor irtak alá s melynek bevezetésében ez van: „. . . amelyhez kiki magát tartsa, ha igaz Unitárius lenni akar". (Közölve Keresztény Magvető X, köt. 258–60 lap.)

vett, úgymint aki által él és aki adott neki minden hatalmat, bölcsességet, méltóságot és minden hatalmas cselekedetre való erőt és tette őtet oly Úrrá, ki által mindenek".

Az 1860-as évek elején az erdélyi unitárius hittannak christologiája váratlanul rendkívűl nagy változáson ment át. E nagy változást tüzetesen meg kell vizsgálnunk, mert oly mélyreható hatású volt, hogy ez időtől kezdve unitárius lenni Erdélyben mást jelentett, mint nem sokkal azelőtt, mondjuk pl. 1854-ben is. Ugyanis ekkor kezdődött meg az amerikai és angol unitárius hitnek hatása az erdélyi unitárius hitre. E hatásnak történetét még nem vizsgálta meg senki s így az alábbi sorok először derítenek világosságot hitünk múltjának erre a nagyon érdekes fejezetére.[1]

A lengyel unitárius christologia kialakulása és hatása. Kezdjük a históriát a legelején. Az az antitrinitárizmus, melyből később az unitárius hit kifejlődött, középkori erőteljes megnyilatkozása után Itália felső részében lokalizálódott,[2] hova az ariánizmust a gótok és longobardok vitték be. Hogy itt miként maradhatott fenn évszázadokon keresztűl egészen a Servetoval kezdődő antitrinitárius mozgalmakig, nem tudjuk. A XVI. század első évtizedeiben azonban már határozott formában áll előttünk

[1] *Jakab* Eleknek vonatkozó tanulmánya („Emlékirat a budapesti unitárius templom felszentelési ünnepélyére 1890. okt. 26." Budapest 1890.) a második részben „Angolország és Északamerika unitáriusaival való viszony" címen, az összeköttetést csak 1821-től ismerteti, de itt sem terjeszkedik ki annak vizsgálására, hogy miképen kapcsolódott bele ez a külföldi hatás az itthoni hitfelfogásba. A Keresztény Magvető XXV. és XXVI. köteteiben megjelent tanulmánya „Magyar és angol-amerikai unitárius érintkezések e század első felében") tulajdonképen az „Emlékirat"-nak megbővített átdolgozása, de a történeti ismertetést szintén csak a XIX századra korlátozta.

Érdekes, hogy *Fest* Sándornak „Angol Irodalmi hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig" c. akadémiai értekezése (a nyelv és széptudományok köréből XXIII. köt. 7. szám. Bpest, 1917) egy szóval sem emlékezik meg az unitárusoknak angol és amerikai összeköttetéseiről, noha „Református theologusok Angliában" címen 8 oldalon keresztül értekezvén, az unitáriusok említése szinte kikerülhetetlen volt.

Kvacsala Jánosnak „Az angol-magyar érintkezések történetéhez" (Századok, 1892) és *Angyal* Dávidnak „Erdély politikai érintkezése Angliával" (Századok, 1900) c. dolgozatai csupán politikai érintkezésről szólván, tárgyunkra vonatkozólag nem nyujtanak semmi fölvilágosítást. Ugyanez mondható *Márki* Sándornak „Cromwell és Erdély c. dolgozatáról is. (Erdélyi Muz. 1901.)

Otto *Fock*, Der Sozinianismus (Kiel, 1847) c. művének I. kötete 263—275, illetőleg 286 lapjai. Azonban épen a magyar vonatkozások hiányoznak e különben alapvető fontosságú műből.

[2] *Benrath:* Die Reformation in Venedig, Halle. 1887. *Trechsel:* Die protestantischen Antitrinitarier. I. kötet. Heidelberg. 1839.

Gaston *Bonet-Maury:* Early sources of english Unitarian Christianity, London 1884, mely munkának I—VI. fejezete (1—161. lap) szól e tárgyról. Rendkívül tanulságos e tárgyról *Trechsel:* Die protestantischen Antitrinitarier (Heidelberg, 1844) c. műve II. kötetének I. számu melléklete e címen: Historisch kritische Beleuchtung der sogenannten Collegia Vicentina.

az olasz antitrinitárizmus,[1] melyet a jezsuita üldözés előbb Svájcba (Graubündenbe), majd Lengyelországba szórt szét.[2] Lengyelországban a kálvinistákkal való nyilvános szakítás után az első unitárius hitvallás 1574-ben Krakkóban jelent meg lengyel és latin nyelven.[3]

[1] *Trechsel:* Die protestantischen Antitrinitarier II. köt. Heidelberg 1844. H. *Tollin:* Das Lehrsystem M. Servets. 3 kötet. Gütersloch 1876—8.

[2] *Krasinski* Valerian: Geschichte der Reformation in Polen. Leipzig 1841. *Luckfiel:* Der Socinianismus und seine Entwicklung in Grosspolen. (Zeitschrift der historischen Gesellschaft f. d. Provinz Posen, VII. köt. 115. köv. l.)

[3] A lengyel nyelvű hitvallás címe: *Confessia.* (Megvan a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában 1632-ki második kiadásában *R. 1890.* könyvtári szám alatt). A latin nyelvű hitvallás címe: *Catechesis et confessio* fidei coetus per Poloniam congregati in nomine Jesu Christi, Domini nostri crucifixi et resuscitati. E latin kátének Schomannt szokás szerzőjéül tartani.

A lengyel antitrinitarizmus tulajdonképen Lismanini Ferencnek, Sforza Bona lengyel királyné olasz ferencrendi gyóntatópapjanak Krakkóba érkezésével kezdődött. Lismanini megérkezése után csakhamar titkos társaságot alapított, melynek legelőkelőbb lengyel tudósok voltak tagjai. A társaság ülésein kezdetben csak azon r. k. hittételekről vitatkoztak, amelyeknek nem bibliai szöveg, hanem pápai rendelkezés volt az alapja. 1546 ban az egyik ülésen, melyet Trzecieski János lakásán tartottak, egy belga pap, Pastoris Ádám (előbbi nevén Rudolphus Martini) azt állította, hogy a háromság tana ellenkezik a legfelsőbb lénynek egységéről vallott bibliai kijelentéssel. Ennek a belga papnak fellépése döntő hatással volt a lengyel reformáció továbbfejlődésére, mert a szóban levő krakkói tudós társaság ezentúl már nem elégedett meg a r. kath. hittételeknek akadémikus bírálásával, hanem a meggyőződése szerint téves dogmák ellen nyiltan is protestálni kezdett. Lismanini ajánlatára III. Zsigmond lengyel király 1550-ben Erdélyből Krakkóba hivatta Stancarot az ottani egyetem héber nyelvi tanárául. 1551-ben rövid tartózkodásra Socinus Laelius is Krakkóba érkezett. Igy kezdődött a lengyel antitrinitárizmus. További fejlődésének történetét lásd: Gr. Valerian *Krasinski:* Geschichte des Ursprungs, Forschritts und Verfalls der reformation in Polen. Aus dem englischen Original bearbeitet von W. A. Lindau. Leipzig, 1841. Ez alapvető fontosságú műhöz különösen gazdag bibliografiájával becses kiegészítés Karl *Völker:* Der Protestantismus in Polen auf Grund der einheimischen Geschichtschreibung. Leipzig, 1910. c. műve.

Mi a lengyelországi unitárius eszmék történetét az 1570-ki sendomiri unio s az 1573-ki warsói pacta conventa után kezdjük. Sendomirban a többi protestánsok egymással unióba léptek a katholicizmus és antitrinitárizmus ellen, Warsoban pedig az állam és az egyház közötti viszonyt szabályozták. E két intézkedés következtében az unitárizmus

Ennek a hitvallásnak két kardinális tétele volt: egyik Isten egységének tana, ami egyuttal a háromság tagadását is jelentette; másik a gyermekkeresztelés ellenzése. Azonban a trinitas tagadása itt még csak annyi volt, hogy a „szent lélek nem Isten", ellenben Krisztusra vonatkozólag a kettős lényeget a confessio elismerte, mégpedig ugyanolyan értelemben, ahogyan azt Serveto tanította. Ugyancsak Servetora volt visszavezethető a gyermekkeresztelés ellenzése is.[1]

kénytelen volt eddigi rezervált magatartásával szakítva nyiltan küzdeni hitbeli és egyházi egyenjogúságáért.

Az 1570. és 1573-ki megállapodásokat lengyel és latin nyelven kinyomtatták. E ma már nagyon ritka művek megvannak a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában *R. 1890.* sz. alatt.

[1] Minthogy a gyermekkeresztelésről e tanulmány folyamán nem lesz több szó, helyénvalónak látszik legalább jegyzetben részletesen kitérni annak történetére.

Körülbelül Lismaninival egyidőben tért vissza külföldről Lengyelországba Gonesius Péter (nevét lengyelül Goniondzki, Goniadzki és Gonyza alakban irták), kiről az egykori Simler azt irta, hogy ami Erdélyben Dávid Ferenc, az volt a lengyelek között Gonesius, t. i. „Servetus illustratus". Ő huzamosabb ideig tartózkodván Svájcban, részletesen megismerkedett Serveto tanaival, 1556-ban hazájába visszatérvén, a secymini zsinaton egy confessiót terjesztett elő, melyben Serveto tanításait fejtegetvén ellentmondott az athanasiusi hitformának, megtagadta a Fiunak egyenlő voltát az Atyával s kijelentette, hogy az Isten csak egy. A zsinat e confessioról nem határozott, mert előbb Melanchton véleményét akarta hallani. Gonesius tehát kiútazott Wittenbergbe. Azonban ott egyik sem tudta meggyőzni a másikat s Gonesius úgy tért vissza, hogy előbbeni hitében megerősödve érezte magát. 1558-ban a Brest Litowskban tartott zsinaton nemcsak megismételte előbbeni confessióját, hanem azt két kijelentéssel toldotta meg. Az egyik kijelentés a gyermekek keresztelése ellen szólott, a másik arra utalt, hogy észrevételei az elmondottakkal még nincsenek kimerítve, mert az egyházban még sok javítani való van. A zsinatnak egyik része felháborodásában Gonesiusnak rögtöni száműzetését kívánta, a másik része azonban — s ezek között volt a lengyel nemesség — pártjára kelt. E másik rész volt az erősebb. Kriszka János, egy nagyon gazdag és hatalmas főnemes Gonesiust saját birtokán Wengrow város papjává nevezte ki, más nemesek más papokat vettek pártfogásukba. Így vert az antitrinitárizmus véglegesen gyökeret a lengyelek között. Piecarski Hieronimus könyvben fejtegette tovább a háromság- és gyermekkeresztelés elleni nézeteit. Chelmicki Remig, előkelő lengyel nemes, pedig az 1559-ki pinczowi zsinaton hosszabb előterjesztésében fejtegette, hogy a szent lelket nem kell istenként imádni és segítségül hívni. Amely gondolatot a lengyelek között először idősb Statorius Péter, a pinczowi iskola rektora, épen ezen év (1559) elején kezdett volt terjeszteni. Ugyancsak 1559-ben érkezett Wittenbergből vissza Lengyelországba Schomann György is, aki Statoriussal, Lismaninivel, Gonesiussal, Ochinoval és

Ez az 1574-iki confessio a lengyel antitrinitárizmust csak nagyon általános vonásokban foglalta egyetlen hitvallásba össze. A valóság az egységes külszín mögött az volt, hogy

Blandratával együtt egészen új lendületet adott a antitrinitárizmus fejlődésének. E fejlődés új fázisának kezdetét az 1561-ki pinczowi zsinatnak azon határozata jelzi, hogy a protestáns papok nem kötelesek magukat alávetni a megelőző évi pinczowi zsinat határozatának (vagyis az ott elfogadott rövid confessio azon rendelkezésének, hogy az összes papok kötelesek istenről és a háromságról nyilvános vizsgát tenni), mert rájuk a szentirásnak nem betűszerinti, hanem filozófiai értelme a kötelező.

Amig Lengyelországban igy mérkőzött a kálvinista és a Serveto irányú antitrinitárius hitfelfogás, Flandriában a gyermekkeresztelésnek ellenzői könyvet szerkesztettek össze s adtak ki flamand nyelven, mely miatt — mint e könyv 1570 ki magyar kiadásának Előszavában olvassuk — „a martiromságnak szent koronájával sokan őközülük megkoronáztattak." E könyvnek egyetlen példánya eljutott Warsóba is Willini Sándor theologus és orvos kezéhez, aki — „minthogy, mint az Előszóban irta, münekünk itt e helyen, ahol én lakom (Warsóviában), egy prédikátorunk sincsen, hanem olvasással kell minnen magunknak a szentirásból lelki vigasztalást vennünk", — e könyvet németre forditotta. Ez 1568-ban történt. 1569-ben Erdélyből, mégpedig Kolozsvárról Warsóban járt „tisztelendő Gyulai Farkas, ki Willininek sok vigasztaló dolgokat beszélett, t. i. miképen a mindenható Ur Isten, ami Urunk Jézus Krisztusnak szent atyja, jeles dolgokat cselekszik Erdélyben és Magyarországban az ő szent evangéliuma által annyira, hogy az ő és az ő áldott szent fiának, a megfeszültnek, tiszta esméreti nyilván prédikáltatik az egyházbeli szent léleknek tiszta értelmével egyetemben". Annak a hírnek hallatára, hogy János Zsigmondnak szabad Erdélyében Dávid Ferenc szabadon hirdetheti az antitrinitárius hitet, Willini kéziratban levő forditása elé ajánló levelet csatolt „a tisztelendő és istentől taníttatott Dávid Ferencnek" s arra kérte, hogy a kéziratot meglátván és megjobbitván, nyomtassa ki, mert ez által „itt e tartományokban és egyéb országokban is az Istennek választottinál igen hasznos és gyümölcses leszen, kik a német és a magyar nyelvet tudják". Maga nem vállalkozhatott a kinyomtatásra, mert „a könyvnyomtatók münálunk Warsóban mindnyájan babonások és gyűlölik az Urnak igazságát". Egyuttal arra is kérte Dávid Ferencet, hogy ha valami írást adtak ki ugyanezen üdvösséges dolgokról akár német, akár deák nyelven, küldje el nekik. Dávid a kéziratot magyarra forditotta s 1570-ben *Könyvecske az igaz keresztyéni keresztségről és a pápa antichristusnak majmozásáról* címen (160 oldal terjedelemben) Kolozsváron kinyomtatta.

Azt, hogy Dávid Ferenc és paptársai mikor kezdettek a gyermekkeresztelés ellen agitálni, pontosan meg tudjuk határozni. Melius — e tekintetben egyik legilletékesebb tanú — az antitrinitárius nézeteknek elterjedéséről az 1567 febr. 24—26-án tartott debreceni zsinat Rövid Hitvallása elé tett előljáró beszédében a következő érdekes adatokat jegyezte fel: „Azért mi e vallástételünket szentséges fölségednek ajánlani elhatároztuk; mert Szervét, aki az Úr 1553-dik évében Genfben s

ez időben az egyes antitrinitárius csoportokat kiegyenlíthetetlen ellentétek választották el egymástól. Valamennyi csoport között legmérsékeltebb volt. Serveto felfogását követő farnovianiták

Gentilis, aki az Úr 1567-ik évében Bernben megégettetett, a Szabellius hittételeit fölelevenítették, amellyel a mi országunk is megfertőztetett. Midőn pedig a Szervét eretnekségének szerzői az igazság erejétől meggyőzetve, megváltoztatván a maguk véleményét, helyreállott az egyezség, azt a vásárhelyi zsinatban csakhamar főlzavarták; azután nyilvános szónoklatok és vitákban, kivált a Tordára febr. 13-ára összehívott gyűlésnek rút fertőjében, ahol a valóságos háromságot, a Krisztusnak és Szentléleknek valóságos önálló, örök és jehovai istenségét és természetét gonoszul eltagadták; a Logoszt és Szentlelket csupán az isten némi erejének és az örök Logoszt, az isten fiát, nem az Atyától öröktől fogva származott isten fiának, hanem csak attól a testi tekintetben származottnak állították, noha a gyulafehérvári egyezségben és vásárhelyi zsinatban és katekizmusban ismét szentűl állitották, hogy a Krisztus Logosz, istenfía, Jehova isten; a Szentlélek igaz isten, Jehova kinek az Atyával és Fiuval egyenlő saját léte van. Mi is azért látván, hogy ezek a széltől ide s tova hajtott nádszálak, fövenyen épitkező férfiak, a tudomány akármely szelétől ide-oda hajtatnak, állhatatlanok, a nyilvános és magok között való egyetértésről megfeledkezők: tetszett a Szentléleknek és nekünk, hogy kiadjuk nyílvános vallástételünket.“ E nyilatkozat szerint Dávidék már az 1566 évi gyulafehérvári és marosvásárhelyi zsinat előtt ismerték Serveto tanait, hírdették is azokat, de e zsinatokon „tévedésükről“ meggyőzetvén elállottak azoktól. Az 1566-ban kinyomatott *Catechismus Ecclesiarum dei in natíone Hungarica per Transilvaniam* e nézetváltoztatási időszaknak azon fázisában készült, amikor Dávidék újra visszatértek régi felfogásukhoz s Servetoról nem akartak tudni. Ennek legérdekesebb bizonyítéka az, hogy erre a kérdésre: Sunt ne etiam infantes baptizandi? így feleltek: omnino. Pár hónappal később azonban újra Serveto követői lettek úgy, hogy Melius szükségesnek látta 1567 febr. 24-re zsinatot hívni össze Debrecenbe „Szabelliusnak és Szervetusnak, Ariusnak, Fotinusnak, a manikheusoknak eretnekségei és Stankarusnak s az Antikrisztus szennyeit védő pszükhomakaristáknak hamis hittéletei ellen.“ Érdekesnek tartom itt azt is megjegyezni, hogy e zsinathívó levélhez csatolt „Igaztételek“-ben Dávidék „a Szabellius és Szocinus eretnekségével megfertőztetett eretnekeknek“ vannak nevezve bizonyságul annak, hogy Socinus Laelius is hatással volt ekkor már Dávidékra, amit különben az 1567.-ben megjelent *De falsa et vera unius dei*, etc. második részének Voces ambiguae c. fejezete is bizonyít, amelyet Socinus Laelius irataiból nyomtattak le. Az 1569-ben kiadott *de regno Christi liber primus, de regno Antichristi liber secundus*-nak több mint fele része szószerinti lenyomtatása Serveto *Restitutio Christianismi*-jának, miként ezt *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században* c. forrástanulmányom 41—43 lapjain kimutattam. Itt a gyermekkeresztelés ellen 37 argumentum van közölve, melyeknek nagyobb része szintén szószerinti átvétel Servetoból. A gyermekkeresztelésnek ellenzését 1566-nál korább időre

pártja, melynek a többször említett Gonesius volt megalapítója, utóbb pedig Farnovski Stanislav sandeci esperes a legexponáltabb képviselője, kiről az egész csoportot is elnevezték. A farno-

nem tehetjük. Az első nyilvános vitatkozás unitárius részről e tárgyban 1568 ban a tordai zsinaton volt, miként ezt *A magyar unitárius egyház hitelvei* c. könyvem 43-ik lapjának 114-ik jegyzetében kimutattam.

Az anabaptizmus ellen az első tiltakozás 1570-ben hangzott el Erdélyben, mikor is a hírhedt „fekete ember"-nek, Szőts László nagybányai származású jobbágynak lázító fellépése miatt a nemesek egy új parasztlázadástól tartván, nemcsak a vallási ügyekben, hanem minden más dologban is tartózkodást rendeltek mindentől, ami az eddigi békés állapotokba zavart hozna be. Dávid Ferenc értesülvén a rendeknek e hangulatáról, az 1570. január 1-re Meggyesre összehívott országgyülésből arra kérte a kolozsvári városi tanácsot, hogy intse meg (Bogáti Fazekas) Miklós papot, „hogy csendességben legyen a keresztelés felől való tanitásban a synodusiglan és amire ott végeztetik, maradjon ő is abban". (*Pokoly*: Az erdélyi ref. egyház története. Bpest. 1903. I. köt. 230 lap.) Nem ismerjük 1570-ből azt a zsinatot, amely a gyermekkereszteléssel foglalkozott, pedig hogy lenni kellett ilyen zsinatnak, azt abból következtetem, hogy Dávid Ferenc ezen évben kiadta Willini Sándornak fentebb ismertetett anabaptista könyvét. E könyv a zsinati hangulat előkészítésére szolgálhatott. 1572-ben Dávid mellett Paruta Miklós és Sommer János lett a kolozsvári unitáriusok vezetője. A gyermekkeresztelésről Paruta azt vallotta, hogy arra nem az üdvösségre való tekintettel, hanem az egyház érdekében van szükség. (*Borbély*: A magyar unitárius egyház hitelvei, 53 l.). Sommer viszont azt bizonyította, hogy a kisgyermekeket megkeresztelni sem nem szükséges, sem nem helyes; legcélszerűbb az ifjúságot 12—15 éves korban megkeresztelni, mert ebben a korban legalább tudja, hogy mi és miért történik vele. Az 1572. szept. 19-én Tordán tartott zsinat azonban nem fogadta el ez okoskodást. Erre a nézetek mereven szétágaztak. Dávid Ferenc Sommer Jánossal és Bogáti Fazekas Miklóssal a gyermekkeresztelés ellen, Blandrata Parútával s a papság nagyrészével amellett foglalt állást. Sommer 1573-ban áldozatául esvén a Kolozsváron dühöngő pestisjárványnak, helyét a kolozsvári iskoláknál Palaeologus Jakab foglalta el, ki mindenben osztotta elődjének hitfelfogását.

Dávid Ferenc elítéltetése után az új püspök, Hunyadi Demeter, az 1579-ki kolozsvári egyházi consistoriumban a gyermekkeresztelés mellett döntött s (mint azt Palaeologus Jakab *Defensio Francisci Davidis in negotio de non invocando Jesu Christo in precibus* c. könyvének 277. lapján feljegyezte) a paedobaptizmus szükségességéről könyvet adott ki. Azonban úgy látszik, hogy mindennek ellenére sem keresztelteték meg a szülők a kisdedeket, mert a Radecius Bálint által 1626-ban készített *Disciplina Ecclesiastica* idevonatkozólag a következőket írta: „Baptizmus non sine multorum per totum regnum quaerelis, nec exiguo cum infirmorum scandalo, annis superioribus prope modum deleta fuerunt, reducenda esse et in ecclesiis nostris usurpanda ob hapotissimum causas judicavimus". (*Dr. Tóth*: Az unitárius egyház rend-

vianiták a trinitast olyan értelemben hitték, ahogyan azt Serveto kifejtette. Christologiájuknak leglényegesebb tételei Krisztus ket-

szabályai, Kolozsvár, 1922. 17. lap). Az ezen Disciplina Ecclesiasticahoz 1629-ben készített végrehajtási utasítás (Közölve dr. *Tóth*; i. m. 30 s köv. l.) pedig a következőleg intézkedik: „Minthogy a kisdedek keresztelése még most is el van fogadva, amely egyházközségekben a szülők kívánják, ez a helyi szokás szerint, lelkiismeret furdalás nélkül, azon módon kiszolgáltatandó; de az embereket eme szertartás céljából ki kell oktatni, miként ezt tisztelendő Radecius püspök úr a keresztelésről megírt formájában elég helyesen kifejtette. (Radeciusnak ez a munkája ma ismeretlen.) Ügyelni kell főkép arra, hogy az emberek erről a szertartásról nehogy igen sokat tartsanak, mivel a keresztény köznép e dologban nem lényegtelen tévedésben van. Épen ezért gondot kell fordítani az emberekkel annak megértetésére, hogy a kisdedek keresztelését sem Krisztus, sem az apostolok nem rendelték el és nem állapították meg, hanem az egyház hozta be, amit a botránkozás elkerülése okából tűrni lehet." Ha jól megfigyeljük az 1626-ki nyilatkozatokat, észre vehetjük, hogy azok sem a paedobaptismust, sem az anabaptismust nem rendelik el. E nyilatkozatokban már Socinus Faustus nézete tükröződik vissza. A keresztelésről való ezen új felfogásnak alapja Socinus Faustusnak *De baptismo aquae disputatio* c. iratában van kifejtve (Bibl. Fratrum Polon. I. köt. 709—752 l.) Az itt található socinianus nézet a következő. A keresztelést Jézus nem rendelte el. Igaz ugyan, hogy az apostolok sokakat megkereszteltek; itt azonban jól megjegyzendő, hogy az apostolok mindig pogányokat kereszteltek meg, ellenben keresztény szülőktől származottakat soha. Ez természetes is, mert hiszen azt, aki már születésénél fogva keresztény, még egyszer megkeresztelni észszerütlen. Maga Pál apostol megmondotta (1. Kor. 7, 14), hogy keresztény szülőknek gyermekei keresztények („szentek"). Minthogy pedig a keresztelés nem sakramentum, ennélfogva az csak külső jele lehet a belső megtisztulásnak s így ha már egyáltalában beszélni kell keresztelésről, csak a felnőttek kereszteléséről lehet szó, kik tudják, hogy mi és miért történik velük, azonban a gyermekkeresztelés egészen észellenes. Hogy tehát a keresztelés az egész kereszténységből elhagyassék, kivánatos (i. m. 736 l.). Mivel azonban tekintettel kell lenni az egyházak mellékszempontjaira is, azért Socinus azt, hogy megkereszteltessék-e valaki vagy nem, egészen a szülők egyéni tetszésére kívánja bízni. Ez a tiszta socinianus nézet tehát a keresztelés jelentőségét egészen másként itélte meg, mint akár Dávid Ferencék, akár mondjuk Hunyadi Demeterék. Ezt az új socinianus álláspontot először az 1603-ki rakowi zsinaton tárgyalták és fogadták el. Innen került be a rakowi kátéba, utóbb Ostorodt és Völkel socinianus hittani könyveibe, végül pedig Radecius Bálint püspök közvetítésével az erdélyi unitárius Disciplina Ecclesiasticaba.

Azonban ez a közvetitő socinianus nézet sem maradt sokáig érvényben. Morscovius Péter lengyel unitárius lelkész *Politia Ecclesiastica, quam vulgo Agendam vocant, sive forma regiminis exterioris ecclesiarum christianarum in Polonia libri tres* c. könyve II. részének III.

tős lényege s ebből kifolyólag a praeexistentiának, Krisztus imádásának és segítségülhívásának dogmája volt. Erdélyből

fejezetében „de manuum parvulis impositione“ címen azt ajánlotta, hogy a vízzel való gyermekkeresztelés helyett az a ritus fogadtassék el, amely szerint a pap szülők házánál a név adási családi ünnep alkalmával tegye kezét a gyermek fejére s így kérje Istennek áldását a kisdedre. (E ritka könyvnek kézirati másolata megvan a kolozsvári unitárius koll. könyvtárában *Kéz.* 399 jegy alatt.) Egy ideig ez a szokás volt divatban. Utóbb azon viták hatása alatt, melyeket Coccejus és követői, részben pedig a holland remonstráns theologusok e tárgyban kifejtettek, a lengyel socinianusok s az erdélyi unitáriusok nézete ismét módosult. A rakowi kátének 1659-ben megjelent kiadása, melyet Schlichtingius revideált, az előbbi kiadások szövegétől eltérőleg már a felnőttek megkeresztelésének gyakorlati szükségességéről ír; a gyermekkeresztelést egyelőre ugyan nem kívánja, de ha valamely szülő óhajtaná, azt teljesítendőnek tartja. A rakowi kátének, illetőleg a lengyel unitáriusoknak ez újabb felfogása nem sokkal később Erdélyben is ismeretessé vált. Dersi Gergely István 1717 körül írt s a maga idejében igen elterjedt *Diacrisis, seu Tractus Theologico-Diacriticus quatuor Religionum in Transsylvania Receptarum* c. kéziratos művében (melynek szövegét a Gejza József által 1764-ben készített fordításból idézzük) „A vizzel való keresztség az unitáriusok értelme szerint“ címen a következőket írta: „Jóllehet kereszteltenek az apostolok a Jézusnak nevében, az első időkben úgy rendelvén vagy megengedvén azt a Krisztus, mindazonáltal nem köteleztek ők azzal akármely időben élendő keresztényeket oly szorosan a keresztséggel való élésre, mintha szintén valakinek anélkül üdvözülnie ne lehessen. Sőt csak a keresztények közé is valaki anélkül bé ne vitethetnék. Ugyancsak ezt a cerimoniát, mely gyakoroltatni szokott a Krisztus anyaszentegyházában, nem illik vakmerőül megvetnünk s megutálnunk, sőt inkább meg kell a keresztyénynek a maga kisdedét kereszteltetni, ahol a kisdedeket szokás megkeresztelni. Meg kell a felserdült ifjaknak is keresztelkedniek, ahol ezeket szokták megkeresztelni t. i. azért, nehogy az erőtlenek megbotránkozzanak és viszongások támadjanak. De nem illik azokat is kárhoztatni, kik meg nem keresztelkedtek vagy azért, mert nem volt alkalmatosságok vagy azért, mert alkalmatosságok nem voltanak arra, hogy megkereszteltessenek vagy azért, mert nem ítélték szükségesnek a keresztséget. Ugyanis nem a megkeresztelkedetlenség, hanem a keresztségnek vakmerőül való megutálása teszen valakit bűnössé.“ Szentábrahámi L. Mihálynak *Summa universae theologiae secundum unitarios*-a, mely 1734 előtt készült s csak a szerző halála után 1787-ben nyomattatott ki, a VIII. fejezetben egyenesen az átdolgozott rakowi kátéra való hivatkozással magyarázza a keresztséget. Felfogásának lényege, mely szószerint egyezik a rakowi káté ismertetett újabb felfogásával, az 1899-ben kiadott magyar fordítás („A keresztény hittudomány összege az unitáriusok szerint“) 240. lapjának 10. §.-ában található meg.

A *Summának* e felfogását nemcsak a gyakorlatban, de az egyház hivatalos közfelfogásában is csakhamar kiszorította Koncz Boldizsár

Blandrata s egészen 1572-ig Dávid Ferenc állandó összeköttetést tartott fenn ez irányzattal. Blandrata némi után módosítással

püspök kátéjának nézete. Ugyanis Apafi Mihály erdélyi fejedelem 1670-ben meghagyta Koncz Boldizsár akkori unitárius püspöknek, hogy mutassa be neki a dézsi complanatio értelmében készűlt unitárius kátét. (V. ö. *Kanyaró* F. tanulmányát a Ker. Magvető 1909. évf. 83—90 l.) Koncz igen természetesen nem térhetvén el a tőrvényileg előírt 1638-ki hivatalos unitárius felfogástól, ilyen értelemben írta meg kátéját. E kátének ma csak 1598-ki kiadását ismerjük, az állítólagos első kiadás elveszett. Ebben az 1698-ki kiadásban az ötvenedik kérdés és felelet a következő: „A keresztényeknek vagyon-e ceremoniális törvények? Vagyon: az Vizzel való keresztség és az Úr Vatsorája." Az 53-ik kérdés és felelet pedig a következő: „Mi végre kereszteltetnek meg a kisded gyermekek? Annak bizonyságára, hogy jóllehet ők nem tudván még idejek szerint külömbséget tenni az jobb és balkéz között, az vizzel való keresztségnek is végét és hasznát nem érthetik; mindazon által hisszük, hogy ők is úgy, mint keresztény atyáknak s anyáknak magzattyok, Isten kegyelméből az új frigynek igiretiben részesek." Ebben a Koncz-féle nagy kátéban tehát a keresztség az egyháznak törvényes ceremoniái közé állíttatott be.

E szöveg változtatás nélkül nyomtattatott le e káté összes későbbi kiadásaiba, így legutóljára az 1854-ben megjelent kiadásba. A Várfalvi Kósa János által készített és 1623-ban kiadott *Catechesis*nek későbbi megrövidített kiadásai, az u. n. kiskáték a keresztelést már egészen egyenlő rangú ceremóniának tartják az úrvacsorával. Utolsó kiadása (1835), mely az eredetinek sok részét megváltoztatta, a mosódásra vonatkozó kérdést változatlanul fenntartotta. Kriza Jánosnak 1845-ben kiadott kátéja (*A keresztény vallás elemei* kérdések és feleletekben az unitáriusok szerint) már nem hagy fenn a gyermekkeresztelést illetőleg semmi kétséget, ezeket írván: „Keresztséget látva, arról kell megemlékeznem, hogy engemet is csecsemő koromban vízzel megöntöttek vagy megkereszteltek; azért kötelességem lelki tisztaságra törekedni, melyet a tiszta víz ábrázol s Istenemnek és Idvezítőmnek rendületlenűl híve lenni."

A keresztelésnek fenntiekben vázolt fejlődését 1864-ben Ferencz József, akkor hittanár és a kolozsvári unitárius eklézsia rendes papja *Unitárius káté*-jában a következő megállapítással zárta le: „Az Úr Jézus Krisztus két vallásos szertartást rendelt, a keresztséget és az úrvacsorát." A keresztelés idejére vonatkozólag pedig így szólott: „Régen akkor keresztelkedtek meg az emberek, mikor meglett kort értek s hitökről vallást tudtak tenni; most az a szokás, hogy a keresztény szülők gyermekeiket még csecsemő korban megkereszteltessék." E megállapodás változatlanul maradt szerzőnek püspöksége alatt, mint erről kátéjának 1921-ben megjelent tizedik kiadása tanuskodik. Jelenleg tehát ez az egyház hivatalos álláspontja a keresztelés dolgában. Érdekesnek tartom itt megjegyezni, hogy az Egyházi Képviselő Tanácsnak 1923. május 12 iki gyűlésén a következő kérdés került döntés alá: szabad legyen-é konfirmálni megkereszteletlen ifjakat? A Tanács 7 szavazattal 6 ellenében kimondta, hogy csak megkeresztelt ifjak konfirmálhatók meg.

mindvégig híve maradt s abban a döntő küzdelemben, melyet 1572 után a maga objectív antitrinitárius felfogása mellett Dávid Ferencnek és kolozsvári társainak hittani álláspontjával szemben vívott, argumentumait nem egyszer e lengyel farnovianiták argumentumai közűl vette. Az irányzat maga nem volt hosszúéletű, mert részben a Dávid Ferenccel és Budny Simonnal (kiről rögtön szó lesz), részben pedig a Socinus Faustusszal való nehéz viták következtében Erdélyben Hunyadi Demeter (1592), Lengyelországban Farnovski halálával (1614 körűl) megszűnt. Kevés követője számban leapadván, mindkét helyen beolvadt a socinianusok csoportjába.

Dr. Borbély István.

(Folyt. köv.)

Karácsonyi ének.

Ma meghasadnak fent a mennyek
és angyal tábor hirdeti:
békesség földön embereknek,
dicsőség mennyben Öneki,
mert im betelt a szentírás:
ma született a Messiás!

Ma fölfelé nézz földi testvér!
Feledd, hogy tested földi sár,
hogy mélybe hulltál, mélybe estél
s számodra nincs hely itt se már,
hogy gyász van itt csak, semmi más...
Ma született a Messiás!

Feledd ma mind a régi gondot;
feledd, ha bú bánt, seb gyötör;
ha szenvedésre szült a sorsod
s hiába fáradsz, küzködöl.
Az ember sorsa izzadás...
Ma született a Messiás!

Ha ostoroznak gyáva — durván,
hozzád szíjjaznak új rabot
s a számüzöttek országútján
véred cseppenként hullatod,
könnyet, vércseppet megbocsáss...
Ma született a Messiás!

Ma nyiljatok meg szivek, ajkak,
némulj meg jajszó, fájdalom,
s te földi szem, te börtönablak,
ma nézz az égre szabadon
s te sziv, ma mindent megbocsáss...
ma született a Messiás!*

BENCZE MIKLÓS.

* Az Unitárius Irodalmi Társaság 1923. évi pályázatán díjat nyert költemény.

BENSŐ ÁTALAKULÁS *

Alapige: I. Kor XIII. 11. „Mikor gyermek volnék, úgy szóltam mint gyermek, úgy gondolkoztam mint gyermek, úgy értettem mint gyermek; minekutánna pedig férfiuvá lettem, elhagytam a gyermekhez illő dolgokat".

Egyházi életünk súlyos küzdelme, jövőnknek a léte sokszor foglalkoztat mindannyiunkat. A jelen sötét; a jövőt kétség és bizonytalanság homálya fedi. Ha nem tudnánk olykor-olykor régi fénynél új szövétneket gyújtani, talán csillagtalan éjszaka borítaná némán szenvedő lelkünket. Látjuk jobbjaink sziszifuszi küzdelmét a létért s nem tehetjük, hogy ne lássuk: míly nehezen ébred szendergő álmából a sokaság egy része. Nehéz idők nagy feladataival szemben figyeljük népünk gondolkozását és tetteit s önkénytelenül eszünkbe jút Ézsaiás próféta, ki midőn sok bizakodás és hiábavaló reménykedés után szomoruan látta, hogy népétől messze távozott az itélet s igazság nem veszi azt körül, a sokszor csalódott szív keserűségével sóhajtott fel: „Várjuk a világosságot, de ime sötétség vagyon; a fényességet várjuk s ime nagy homályosságban járunk. Tapogatjuk mint vakok a falat s mint akiknek szemök nincsen, aképpen tapogatunk; megütközünk délben, este". (Ézs. LIX. 9. 10.)

S amint e hangulat mind jobban uralkodóvá lesz rajtunk, annál inkább érezzük, hogy most nem annyira az Istenség mélységeit vizsgáló lélek bravuros fejtegetéseire van szükség, mint önmagunk helyes megismerésére és arra a kicsiny kovászra, mely rendre átjárja az egész tésztát s nem teszi hiábavalóvá az emberi munkát. Vallásos életünk fölfrissítésére, hitünk lehető elmélyitésére van szükség, ami életre hivja és munkába állitja a parlagon heverő erőket. Ébresztő szóra, amely fölráz; lélekre, amely megelevenit; életet lehel az elszórt csontokba és hideg kövekbe s az ujjászületés lehetőségével bíztatja egyházias életünket. Benső átalakulásra van szükség, mely kiemeljen

* Elmondva Kolozsvárt 1923. nov. 3-én a főtanács alkalmával.

mindannyiunkat a közöny, a felületes gondolkozás, az úgylátszó lehetetlenség világából s a tettek mezejére állítson.

E vágy, e szemlélet közben megkapó erővel tárult fel előttem Pál apostol képe s életének története. Felolvasott szavai elvonultatták lelkem előtt egy bensőleg átalakult élet minden részletét, mely az egyoldalú gondolkozásból kiemelkede abban a hitben érte el tetőfokát, hogy „élek többé nem én, hanem él bennem a Krisztus" ... S én e hit fényénél járva, midőn nem feledem, hogy egyházunknak e megszentelt magaslatára — mint hajdan Izrael népe a jeruzsálemi nagy templomra — egész unitárius világunk szabadításra vágyó szemekkel néz, — az alapige nyomán a magunk számára is e benső átalakulás lehetőségeit keresem. Szólhatnék-e hát most, mikor az atyák tanácsában az írásnak tudói s az életnek bölcsei együtt vannak, szólhatnék-e másként, mint unitárius lelkem féltő szerelmével s ama hit erejével, mely az egyszerű pásztor szívét sokszor lelkesíti?!

I.

A benső átalakulás szükségét érzem; s fogva tart a gondolat, hogy vajjon jól látok-e? Vajjon nem homályosítja-e el lelkem tiszta látását a sok töprengő gondolkozás s az élet fokozódó terhe, meg-megújuló küzdelme? Amikor minden, az egész világ megváltozott körülöttünk, van-e szükség egyházunkban olyan változásra, mely megujult szellemet, fölfrissült életet hozzon létre?

Szeretném Pál apostol lelkén át nézni magunkat.

Az apostol azt mondja: „Mikor gyermek volnék, úgy szóltam mint gyermek, úgy gondolkoztam mint gyermek, úgy értettem mint gyermek, minekutánna férfiuvá lettem, elhagytam a gyermekhez illő dolgokat".

Mily természetes képe, mily gyönyörű magyarázata egy megváltozott, ujjászületett lelki életnek! Az apostol túl van már a damaszkuszi út felséges pillanatain. Lelkiismerete fölébredt s lerázta magáról az egyoldalu hit és hagyomány porát. A benső megvilágosodás ereje a nagy lelki átalakulást meghozta számára s ő most már az önfeláldozás készségével szól az egykor üldözött, de jobban megismert igazságért: „Életem sem drága, csakhogy elvégezzem a szolgálatot, melyet vettem az Úrtól". S később is, midőn az élet keményen próbálja s tán

munkája sikerét is veszélyezteti, a bizó hit rendíthetetlen erejével mondja: „Nyomorgattatunk, de meg nem szoríttatunk; kétségeskedünk, de nem esünk kétségbe; üldöztetünk, de el nem hagyatunk; tiportatunk, de el nem veszünk". (II. Kor. IV. 8. 9.)

E hitben többé nem szól, nem gondolkozik, nem ért úgy mint gyermek; az élet küzdelmében az igaz hit férfias harcosává fejlődött.

Ez Pál apostol. S milyen a mi életünk, a mi világunk?

Sokszor szomorú, csüggesztő. Többnyire csak vívódunk magunkban s csendes tusakodásban emésztjük többre hivatott erőnket, de tenni keveset tudunk. Érezzük, hogy az egyház lett mindenünk s látnunk kell, hogy erőnk gyönge, eszközeink fogyatékosok a fenntartó, a mentő munkában. Mély, öntudatos érzés nem védi a hitet és egyházat. Még nem hatott eléggé lelkünk mélyéig hitünk igazsága. Még nem tudjuk igazán átérezni, hogy mi nekünk a vallás s mit ér az egyház. Még nem tudjuk méltóan értékelni az unitárizmus történelmi jelentőségét s nagy hivatását a szellemi világban.

Ezért van, hogy most, amikor — a jó ég tudja hányadszor — újból vészes hullámok csapkodnak körülöttünk, a komoly meggondolás jelei alig-alig mutatkoznak; ezért van, hogy mikor legféltettebb kincseink, nyelvünknek, szellemünknek, eszményeinknek, kulturánknak és egész jövőnknek hivatott védői: iskoláink létükben vannak veszélyeztetve, az egyéni érdeken túlemelkedő meglátás alig-alig érezteti erejét; mikor a fejsze talán soha nem érzett erővel vettetett a fagyökerére, — unitárius szellemünk nem hatja át olyan öntudatos erővel a lelkeket, hogy ne csak a név hordozói, hanem az egyház biztos megtartói legyünk. Most, amikor a nagy veszteségben úgyszólva egyetlen megmaradt örökségünk: hitünk s egyedüli menedékünk: egyházunk — a megpróbáltatás nehéz idején gazdag és szegény, tanult embereink és egyszerű népünk nem vagyunk együtt a védő munkában, a lelki erő fokozásában, az egyház szeretetében, a templom gyakorlásában, az imádságban, az áldozatban. Mikor a lelkekhez kellene szólanunk, szavunk gyönge, erőtelen; mikor tetteink a lendület erejét, a példaadás szépségét, a lélek emelkedettségét, a méltó áldozat önkéntességét kellene hogy mutassák, gondolkozásunkból hiányzik a férfias erő és elhatározás; mikor az élő hitről kellene bizonyságot tennünk s legjobb erőink áldozatulhozatalával megnemesítenünk

az egyház vállaira nehezedő nagyjelentőségű munkát, — még mindig csak a multra hivatkozunk s szinte kizárólag abból táplálkozunk, feledve a jelszót, hogy a mult csak példa legyen most. Eszményeink megfakulva, porba hullva hirdetik kicsinységünket, nem egyszer felületes munkánkat. Mintha geniuszunk is elsötétült volna, nagy homályosságban járunk, csak tapogatjuk, mint a vakok, a falat, megütközünk délben, este . . . úgy szólunk, úgy gondolkozunk, úgy értünk mint gyermek. Szellemünk ellaposodott s a szenvedés, a szorongattatás ideje sem tudja életre hivni bennünk a hitünkhöz való ragaszkodás férfias, győzelmes erejét.

Ah, amig csak a mult kitartó küzdelmeire vagyunk büszkék, de a jelen kiáltó szava tettekre nem hevit; mig szívesen s bizonyos önérzettel hivatkozunk az áldozatkészség és önfeldozás méltán csodált hőseire, de nyomukba lépni nem tudunk; mig előszeretettel sütkérezünk a több százados szenvedés dicsőségének a fényében, de a nyomoruságos napokban nem tudjuk kitermelni magunkból a hitet, mely meggyőzi ezt a világot; mig szép vallásunk elmélyitése és erőnk kivánatos fokozása helyett sokszor csak kősziveket nevelünk s a szívbe markoló szavakra is csak az a felelet, hogy „kemény beszédek ezek, kicsoda hallgathatná", — addig az unitárizmus csak csillogó máz rajtunk, mely az ütések között könnyen lepattog, mert nem vált csontunkká és vérünkké. Hitünket tündöklő ékszernek tekintjük, melynek fényében boldogabb időkben jó volt gyönyörködni, de nem annak a legnagyobb, annak a nélkülözhetetlen kincsnek, mely a szenvedésben egyedüli vigasztalónk, szabaditónk és megtartónk lehet; egyházunkat egy rideg szervezetnek, mely súlyával reánk nehezedik, és nem ama tápláló édes anyának, aki ha kér, azért kér, hogy javait annál pazarabbul osztogassa.

Nem, nem vagyunk még túl a damaszkuszi uton. A vihar még nem rázott meg eléggé. Vagy nem látjuk a bajt, vagy nem hiszünk a veszedelem pusztító erejében: önmagunkat és egymást ámitva járunk egy nagy földrengés tátongó mélységei között. Unitárius szellemünk, mely át kellene, hogy hídalja a szakadékokat, inkább csak a születés jogán, a hagyomány erején nyugszik s hitvilágunk annyiszor nélkülözi az öntudat mélységét.

Gyermekek vagyunk a nagy feladattal szemben. Más viszonyok között nem tudunk mások lenni. Úgy szólunk, úgy

értünk, mint gyermek. Mikor hagyjuk el a gyermekhez illő dolgokat? Mikor érkezünk el a benső megvilágosodás forduló pontjához? Leszünk-e hát férfiak, az unitárizmus öntudatos, apostoli lelkületű, tetterős férfiai?!

II.

A kérdés visszavezet az apostolhoz. S én reá gondolva, szeretem hinni, hogy leszünk, kell hogy legyünk, ha meg tudjuk érezni egy új élet szükségét.

Az apostol azt mondja: „Minekutánna férfiuvá lettem, elhagytam a gyermekhez illő dolgokat". Mikor az önálló gondolkozás tisztább világába jutott, megvilágosult lelke páratlan buzgóságával állott megtalált eszményei szolgálatába. Megismerve az út, igazság és élet fejedelmének lelkivilágát, a benső elhivatás törhetetlen erejével szólta, mit szem nem látott, fül nem hallott. Most már nem az egyoldalú gondolkozás és elvakult hit üldöző szelleme hajtja, hanem az élő hit megbocsátó, tűrő és reménykedő szeretete vezérli. Nem törődik éhezéssel és szomjuhozással, mezitelenséggel és halálos fáradsággal, a gúny, a méltatlanság, a kiméletlenség sebeivel, a megostorozás és börtön kinjaival, — megy, szól, tesz, életet áldoz a meggyőződés igazságától lelkesítve.

Ime a férfias hit önzetlen munkája egy tisztább, magasabb élet diadaláért!

Ime a példa, mely vallásunk és egyházunk jövőjéért hivatalosokat és választottakat benső megvilágosodáshoz vezethet s az egész vonalon egy kivánatos, tettrekész unitárius szellemet alakithat ki.

Ennek a feltétele: mindannyiunk lelkes, odaadó, megértő munkája a nép vallásos gondolkozásának megfelelő irányitására. Ennek a kivánalma, hogy szeressük jobban egyházunkat, mint eddig.

Nem arról van szó, hogy vallásosságunkat folyton hangoztassuk, hanem arról, hogy életünk mélyen átérzett vallásosságnak legyen a kifejezője. Nem ahhoz kell megláto erő, hogy a kereszténységnek részét alkotjuk, hanem annak a tudatnak az erősítésére kell törekednünk, hogy egyházunk a Jézus eszméit oly tisztán fogja fel és igyekezik valósitani, hogy a kereszténység az unitarizmusban éli az igaz életet; hogy a kereszténység a reformáció hatása alatt és következtében hitünk-

ben nyerte vissza eredeti tisztaságát. Ezért jelzi az unitarizmus az emberiség számára a szellemi haladás útját.

Azt kell tehát megérteni és átérezni minden unitáriusnak, hogy amit jobbjaink lelke és buzgósága Dávid Ferenc óta üldözés és nyomor, nehéz próbák és nagy erőfeszítések között megőrzött és örökségül hagyott, azt nemcsak védeni és megtartani, erősíteni és magasabbra emelni szent kötelességünk, hanem első sorban a saját életünk tápláló forrásává, mindennapi kenyerünkké kell tennünk. Bele kell élnünk magunkat abba a gondolatba, hogy népünk megvilágosodása, vallásos szellemünk átalakulása tulajdonképpen ott kezdődik, hol az unitarizmus az élet nélkülözhetetlen feltételeként jelentkezik. Hitünk akkor kezd teremtő, életformáló, jellemalkotó, megtartó erővé válni, mikor a napszámos és tőkepénzes, az iparos, a hivatalnok, a tudós, a kereskedő és földbirtokos egyformán érzi, hogy neki az erőt, a kedvet, a reményt, a becsületet, a sikert s még a sikertelenség romjai között is a jövő biztató vágyát e hit ereje adja. Az igazi vallásos érzés akkor kezd dolgozni bennünk, mikor érezni kezdjük a felelősséget az egyház alkotásaiért, intezményeiért, iskoláiért és minden javaiért. S az unitarizmus nem akkor éri el igazi diadalát, mikor számban a legnagyobb lesz, hanem mikor tagjai az intézmények megvédésére önként, szivesen, életszükségből sorakoznak egymás mellé.

Hitem szerint e gondolkozásnak a megindulása, e felfogásnak az erősödése emelheti ki unitárius egyházunkat abból a sok tekintetben felületes hitvilágból, mely az idők pusztító erejével szemben nem tudja eléggé felkelteni a felelősség érzetét a tagokban. Ez a gondolkozás fogja első sorban magunkban s rendre hiveink lelkében kialakitani azt a szellemet, mely fölemelkedik a müveltség horizontjáig s leér a legegyszerübb lélek mélyéig, mindenütt éreztetve megtartó erejet. S ha az aratás áldását gondos szántás és vetes kell hogy megelőzze, szántsuk fel a magunk és népünk lelkivilágát önfeláldozó odaadással, hogy hitünknek termékeny talajba hullott magvai olyan gyümölcsöt teremjenek, melyből a megértő szeretet egyházunk javára mindig szivesen hozzá meg áldozatát.

Oh nem mondom én, hogy ne hivatkozzunk soha a multra, vagy éppen némitsuk el önérzetünket, midőn elődeink példaadásáról van szó vagy arról, hogy ép a hitükhöz való ragaszkodás miatt mennyi könnyet hullattak s hányszor írták

reszkető kezekkel a történelmet, de azt szeretném, hogy lelkünk szenvedéseiknek dicsőségén ne mindig csak merengjen, hanem a mult tanusága váljék már egyszer éltető erővé, mely minden körülmények között megvédi az eszmét s megtartja az egyházat. Nem mondom, hogy egész erőnket és összes javainkat egyházunknak szenteljük, de azt akarnám, hogy vallásunk minden unitárius embernek csontjává és vérévé váljék, hogy sem jelenvalók, sem következendők el ne szakithassanak egyházunk szerelmétől.

Ép ideje hát, hogy egyházunk és hitünk védelmére és megtartására jobban felkészüljünk, a gyermekies gondolkozásból a hit öntudatos világába lépjünk. Ideje, hogy a benső átalakulás szükségét fenn és lenn egyformán megérezzük s egy egészséges unitárius közszellem létrehozásáért egyházi emberek és világiak, férfiak és nők, mind akiknek féltett kincsünk jövőnk, karöltve munkába álljunk. Ma már ne legyen csak „a szegénynek drága kincs a hit, mely tűrni és remélni megtanit", hanem a hit legyen közös kincse mindannyiunknak.

Több határozottságot és meglátást hát az irányitás munkájában; több erőt és odaadást vallásos szellemünk elmélyítésére; több érdeklődést és nemes lelkesedést mindenki részéről, hogy szorongattatásunk szülje újjá unitárius világunkat s jőjjön el egyházi életünk munkás férfikora! Amen.

(Brassó.) *Kovács Lajos.*

AZ ÉLET VALLÁSA.

(U. I. Társaság sz.-káli vándorgyülésén tartott szabadelőadás.)

„Nincs tisztább öröm, mint a káröröm" — jelenti ki nagy garral a jól ismert Ignotus. S ha igaza volna, ha a mélyen t. közönség is vallaná ezt a — szerintem — részeg elvet, úgy érezném magamat ez előadó helyen, mint a siralomházban ülő elitélt, ki előtt minél fényesebbnek tünik föl a nap, annál nyomasztóbb rája és elviselhetetlenebb a halálos itélet. Szerencsére azonban az örömnek e gyászos evangéliuma nem isteni kijelentés, sőt emberinek is igen gyarló. Sokkal inkább érezhető rajta a dekádencia gyümölcsének fanyar ize, semhogy élvezőinek tiszta gyönyörüséget nyújthatna. Én tehát magamban elfogadom és megnyugszom, hogy inkább jóakaratú elnézés, mint kárörvendő lekicsinylés fogja kisérni előadásomat, melyben az élet vallását hirdetem s az én hitemről teszek elevenek és holtak előtt nyilt vallomást. S ha már magamat eképp megnyugtattam, sietek megnyugtatni másokat is arról, hogy ez előadással korántsem pályázom egy új vallásalapitás babérjaira s még a divatos reformátorok hamar hervadó koszorúja se nyugtalanit. Nem vagyok apostol, csupán szerény igényű misszionárius. Hirdetője, terjesztője a legigazabb hitnek, az életeszménynek s e hittéritői munkásságban szivesen vállalom, ha kell, a megkövezést, a vértanuságot is. Mielőtt azonban ilyen komoly áldozatokra kerülne a sor, tudnunk kell, mi az, ami annyira lelkesit s nagy elszánásokra késztet.

A vallások életében — külső megjelenésben épen úgy, mint a belső átélésben — különböző eltérések mutatkoznak. A hány ház, annyi szokás, ahány fej, annyi gondolkozás, ahány szív, annyi és olyan lelkesülés. Abból az igazságból, hogy a vallás tulajdonképen *magánügy*, az emberi léleknek Teremtőjével való benső ügye: önként következik minden vallás egyéniessége és a lélek milyenségétől függő fokozatos értéke. A világvallások sorában nekem, a keresztyénynek, első helyen áll az evangéliumi hit. A keresztény reformált vallások között

pedig az unitárius felfogást vallom leghivebbnek a régi, jámbor egyházi atya elfogultsága nélkül, ki azt vallotta, hogy az emberi lélek már természeténél fogva keresztény. Én nem mondom, hogy minden ember már születésekor unitárius, bár úgy érzem: annak kellene lennie, mert ahol az ember kezdődik, ott az öntudat, a józan ész dominál s az emberiségnek ez az örök lámpája vitte vissza az első unitárius reformátort a filozofáló és dogmatizáló páli levelektől, hol a többiek megállapodtak, az evangeliumok hamisitatlan, őstiszta forrásaihoz. Csalódottság keserü érzését senkifiában sem akarom felkölteni a részben, mintha én egyedül üdvözitőnek az unitárius hitfogást jelölném ki. Nem. Minden eszményi tisztasága mellett is egy vallásnak csak akkor van üdvözitő ereje, ha az egészen az életé s gyakorlatában az élet lelke vezeti, a nemes egyszerüség. Erről a fogalomról pedig tudnunk kell azt, hogy a jó eszméjéből fakad s ezért igazi kulturális tényező és magasabbrendü érték. Amiért a régi költők annyit lelkesültek, a „szent egyszerüség" nem jelent szent együgyüséget. Az életnemességért hevülő, természetimádó bölcsek mikor azt hangoztatták: „vissza a természethez", tulajdonkép ezt mondották: vissza az egyszerüséghez. Az a gúnymosoly pedig, mellyel Voltaire kiséri a Rousseau bölcseletét, miszerint őneki, valahányszor e természetimádót olvassa, mindig az az érzése támad, hogy négykézláb jár: a XX. század kiművelt emberének, az erkölcsi tisztaságnak haldokló vonaglásává torzúlt el. S épen ez a vonaglás mutatja, hogy az édes gyermekét kitagadó mostoha anya módjára az egyszerüséget lemosolygó és eláruló kultura hamarább visszalökheti az embert a négylábúak sorába. Abból a kulturából, mely az emberen kivül álló természet lebirásával és leigázásával dicsekszik, de az emberben lévő természet vadságát nem tudja megfékezni, nekünk már elég volt. Nekünk az a kultura kell, mely az igazi műveltség fokmérőjéhez, a lélek nemességéhez, az élet teljességéhez vezet. Ennek a jelszava pedig az egyszerüség.

Hiszen voltaképp a természeti élet nagyszerüsége is az élet megjelenésének egyszerűségében rejlik. Amí szépséget, bájt, kellemet és összhangot főltár előttünk, azt mind egyszerű, hamisítatlan valójában árulja el és adja értésünkre. A liliom nem hamisítja színét és a pacsirta nem torzitja énekét, hanem az egyik pompázik s a másik dalol úgy, miként a saját természete diktálja, miként az Isten teremtette.

Van egy érdekes esztétikai felfogás, mely azt vitatja, hogy a természet utánozza a művészetet s nem pedig megfordítva: a művészet a természetet. Eszerint „a természet egyszerüen másolja a tájképfestőt s tőle kéri kölcsön a hatásait". „Az ember semmit sem lát addig, míg a szépséget nem látja. Akkor és csakis akkor kezd az a dolog létezni. Pl. manapság az emberek látják a ködöt, de nem azért mert *van* köd, hanem, mert a költők és festők révén megtanulták, hogy milyen rejtélyes bája van a ködnek". Így volnánk a naplementével is.*

Ez a ködös elmélet annak a bölcseleti rendszernek nyújt testvér kezet, amelyik összegezve ebben a mondatban nyer kifejezést: „az én teszi a nem ént". Nem akarom elvitatni ez iránvzattól sem a ködöket, sem a naplementéket, csupán arra mutatok rá, hogy e nézet szerint is, ha a természet szépségeit mi kölcsönözzük, a természeti jelenségek közvetlenségének hatásától elbájolva bensőnkben az egyszerüség gondolatának tapsolunk és helyeslünk. Ez a gondolat bizonyára ott volt az Isten gondolatában, mikor megalkotta az embert, a teremtés koronáját s ebben is igéré a halhatatlanságát. Mert az egyszerüség gondolata a tökéletesség fogalmával szoros kapcsolatban áll, sőt attól elválaszthatatlan. Ez az örök lépcső, melyre a haladás gyermeke az értelem erejével támaszkodva följuthatott az életnek mai magaslatára. Az a körülmény, hogy a lépcsők nemcsak fölfelé, hanem lefelé is vezetnek, semmit sem változtat az ősi erény szabályán és törvényén. Mert, míg tiszta ez a lépcső, míg a kétarcu és mégis arcátlan eblelküség fertőjébe sülyedt képmutatás be nem szennyezi, a mesterietlen mesterkéltség fel nem töri, addig kifelé az ismeretekben való gazdagodás, befelé az érzelem mélységében való növekedés, gyarapodás a biztos útja. Ez vezetett különböző korokban a művelődés széles és tágas mezejére, hol az élet a maga dús hajtásait ennek az áldott lelki napsütésnek, *az emberi nemes természet önmagához való hűségének* köszönhette. Vallásokban is a haladásnak ez a mértéke és irányjelzője, mellyel azok az élethez igazodhatnak s betarthatják az életstandardot. Hol szárazság, inség fenyeget, úgy hat ez a lelkitörvény, mint egy gazdag öntözőcsatorna, mely ismeretlen mélységekben láthatatlan ősforrásokból táplálkozik s ki nem szikkad soha. Kor-

* Wilde O.: „A szépség filozofiája".

szakok emelkedése, vagy sűlyedése a történelmen át — szerintem — itt leli magyarázatát, e természetes csatornának az életbe való belekapcsolásában, avagy más mesterségesek készitésében és alkalmazásában. Az a vallás, melyik a termékenységnek ezt a forrását figyelmen kivül hagyja, mellőzi az élet harcában, hovatovább mozgókórházzá válik. Csak fáradtak és sebesültek fölszedésére, ápolására van gondja, de irányításban nem vesz részt s arra nem is képes. Szövevényes hitrendszerek iskoláinak hijával sohasem volt a világ sem a régi, sem az ujabb időkben. S amennyiben tagadták meg a külsőségre törekvő vallási ismeretek és alakulatok ezt a benső erőt, annyiban fordítottak hátat az életnek. A szívnek Teremtőjével való — hazug, tételes formák korlátjaival el nem választott — tiszta kapcsolatát sürgeti a próféta, mikor Isten szájába adja: „Irgalmasságot akarok és nem áldozatot!" S mikor a próféták fejedelme tanit: „Legyetek tökéletesek . . ." „egymást szeressétek" — visszhangot ád a lélek legmélyéről feltörő örök kijelentesnek. A reformátor nagyságát is az egyszerüvé sűritett hiteszme méri és szolgáltatja, mely, mint egy kiásott kincsre, hívja föl a figyelmet a rég elfeledett igazságra: „a hit Isten ajándéka". Árulásnak, hitszegéssel határos képmutatásnak sehol semmi nyoma. Ezek a tanítások, igazságok lélekből fakadtak, az egyszerűség talajában gyökereznek, onnan nőttek, azért igérnek gazdag gyümölcsöket.

De miért nem adnak, miért mindig csak igérnek ebből a gyümölcsből, a nagy aratásból, az élet idvességéből? Hol az a vallás, mely végre már egyszer valóra váltja igéretét? Ez a kérdés, melyben benne van a felelet is. Az eszményekkel telitett élet gazdag szüretelése késni fog mindaddig, míg az emberek, kiknek a tanítás szólott, kik azt tovább adták: a bölcsesség igéit inkább a szájukban, mint a szivükben hordozzák. *Minden vallási igéret a sziveken keresztül érik valósággá.* A vallás igazságait sohasem szabad merev hittételek holt ciszternáiba zárni és messzi idők készletéül elraktározni. Azoknak az igazságoknak levegő kell, élet kell, hogy mindig élővizet nyújthassanak a szomjazónak. Az élet megbecsülése nélkűl nincsen igaz vallás és vallásosság. Nem régiben borzadva olvastam a vallásosságnak egy sajátságos, újabb válfajáról. Egy orosz fiakeros egymásután több tucat embert megfojtott s kiszenvedett áldozatai mellett szörnyű ájtatossággal

térdelve vezekelt és imádkozott. Valami ehhez hasonló, ha müveletében nem is ilyen rémséges a szertartásos körülrajongása azoknak az üres formuláknak melyekben a lényeget, az életet mi fojtottuk meg. Vallásnak nem hullákkal kell operálni. Vallásunknak, az ember vallásának fenséges kultusza: az élet istentisztelete. Minden kultusz, mely ettől eltér, a vallási értéknek hamis mérlege. Az életnek sohasem kellene meghazudtolnia a vallást s a vallásnak az életet.

Valamikor a nagy mesemondó, Jókai után az unitáriusokat úgy ismerték, hogy ez a felfogásával a többi vallástól elütő, különös szerzet, felfogásának megfelelően különös életet is él. Ájtatos zsoltárokat énekelnek s növényi táplálékot esznek. A bosszuállást nem ismerik, egymás között a testvéri érzést ápolják. Tiz évvel ezelőtt történt, hogy egy eleven unitárius pap együtt utazott a hullámzó Balaton tetején ringó propelleren egy felső-magyarországi földesurral. A földesur kiváncsi volt az előtte ismeretlen vallásra s kérte a papot, magyarázná meg neki, miféle fán terem ez a hit. Egyben pedig nyujtja az utitárs elé ezüst burnótszelencéjét, de az udvariasan elháritja magától azzal, hogy nem dohányzik. Akkor a földesur megkinálja az előtte lévő habzó hüsitőből. De a pap csak tovább tiltakozik: „köszönöm, nem élek szeszes itallal". „Igazi unitárius!" — tört ki erre az elismerés a kinálóból s több magyarázatra nem volt szükség.

Az életről lemondani holmi hasznossági szempontokból, mellékcélokért egyáltalán nem keresztényi és nem unitárius ideál. De az életről lemondani magáért az életért mindig vallási eszmény marad s nemes emberi kötelesség. Ezt a kötelességet vállalnunk kell. Ami nem szükséges tartozéka, csak felesleges ballasztja az életnek, attól lehetőleg menekedjünk. Mint az előrelátó légi utas lenn hagyja a földön felszereléséből mindazt, ami röpülésében csak gátolná, sőt földre vetné: úgy kell nekünk is elindulnunk és menetelnünk az élet ideáljai felé. Vallásra van szükségünk, mely — akár unitárius, akár nem unitárius a neve — épen úgy ráillik a mai kor lelkére, mint a székely leány sudár termetére maga fonta, maga szőtte és saját maga készítette egyszerü ruházata. S főleg életre van szükségünk, őszinteségben és becsületességben, egyszerűségben és nemességben, szépségben és erőben kiforrott életre, melyet, mint szent vallást hiszünk, vallunk és követünk. Bölcseleti irányok, hit-

rendszerek alapozása, felépítése helyett építsük meg a szívnek katedrájával az élet templomát. Ebben keressük minden célok eredőjét, az értelmet és értéket. Mert az élet nem elmélet s az elmélet még nem élet. Az igazi élet multat vissza nem siró, jövőtől nem rettegő, állandó éber kötelességteljesítés; bölcselkedés nélküli bölcsesség.

Keresztesi Dénes.

Aggodalomban.

Oh símogasd meg gyötrött lelkemet,
Mikor epedve száll, sóvárg Feléd.
Ha esdem biztatásod szent jelét,
Szellemkezed szivem érintse meg.

Ölelj, ölelj, ha kétség kínja mar
S reményvesztetten állok védtelen . . .
Jóságkendőd törülje bús szemem
S hályog hulljon, mely tőlem eltakar.

Ringasd öledben csitult gyermeked,
Sugárzó lényed hassa át valóm . . .
Zord éj után, tündöklő hajnalon
Gyógyult szivem himnuszt zengjen Neked.

Ürmösi Károlyné.

FŐTANÁCS UTÁN.

A zsidók Jeruzsálembe mennek szent helyükre, hogy ott végezzék be éltüket: ájtatosságban áldozzanak Isteniüknek. Mi is ide jövünk, évenként, Kolozsvárra, az unitáriusok — őseink által — elválasztott helyére, hol annak bölcsője ringott, vagy más, a körökből arra alkalmasnak ösmert főpontokra, de nem egyházunk temetésére, hanem, hogy épületének támasztására új pillléreket rakjunk: erőt, bíztatást adjunk neki megújhodásra: az új életre. Ha tavaly is borús felhők boriták egyházunk egét, azok most még sötétebbeknek látszanak a körülmények reánehezedő súlyától.

Iskoláinkban az államhatalom által tervbe vett és hozott rendeletek azon aggodalmunkat kelthetik fel bennünk, mintha a fennálló törvények, a százados gyakorlat és a triánoni béke által szentesített intézkedési és belső igazgatási jogunkba kivánnának beleszólani, annak gátat vetni és iskoláinkban magyar anyanyelvünk használatát korlátozni, mi kitetszik különösen: az elemi iskolában a román történelem és földrajznak, az alkotmánytannak az összes iskolákban román nyelven tanítására, a tanerők kötelező vizsgájára, a más vallású és magántanulók felvételére vonatkozó rendelkezésekből, melyek nemcsak a fennálló tételes törvényekkel ellentétesek, az oktatás eredményét kockáztatják, hanem végrehajtásuk terhes és sok tekintetben leküzdhetetlen akadályokba ütközik.

Továbbá ily intézkedések nemcsak iskoláinkbani szabad igazgatásunkat kivánják korlátozni, hanem magyar anyanyelvünket háttérbe szorítva a zsenge fiatalság fogékony lelkébe beoltani oly gondolatot: ne ragaszkodjatok annyira anyanyelvetekhez, autonomiátokhoz, itten anélkül is jól megélhettek, ha hallgattok a mi sza-

vunkra. Az ily igéret kecsegtető szó. Különösen most, mikor a jellemről, becsületről és a közérti áldozatkészségrőli fogalom nagyon aláhanyatlott. Nehéz az élet, élnünk kell — ahhoz pénz kell; ez legyen szemeid előtt, szólnak ők. Egy lapban olvasom és valóban úgy is van. Az emberek mondják, gondolják és meg is cselekszik. Pénzt kell szerezni, tisztességes módon első sorban, ha úgy nem lehet, máskép,de pénznek lenni kell.

Ezek ellenében a tiszt. lelkész és tanító uraknak hazafiui kötelességük híveik és a tanuló ifjúság lelkére beszélni, inteni őket, hogy ne hallgassanak a csábitó szavakra, de sőt megerősítve őket hitükben és magyarérzésükben, ne engedjék őket világpolgári érzések befogadására, kiknek nincs nemzetiségük; hanem tanitsák arra, hogy legyenek lojális román állampolgárok és a hatóságokkal éljenek jó egyetértésben, de amellett maradjanak hűek és kitartók magyarságukban.

Lehet, hogy e sötét kép, mit festék, csak aggódó lelkem rémlátása, mert Petőfi, Kossuth és Széchenyi népe nem lehet saját nevének meggyalázója. De a védekezés szükséges és egyházunk is mindent megtett és megtesz, hogy ez be ne következzék. Az eredmény bizonytalan.

A mélt. és főtisztelendő főtanács elfogadta utóbbi gyűlésében az E. K. T. javaslatát és az új szervezet útján jövőben megjelennek 55 taggal főtanácsi tárgyalásainkon egyházközségeink megválasztottjai. Ezzel egy, egyházunkban már régóta kifejezett kivánság megy majd teljesedésbe. Kivánom, hogy tárgyalásainkon részvételük váljon egyházunk javára és ezzel szünjék meg a háborúság és gáncs, mely eddig a központ ellen hol nyiltan, hol a lelkekben elrejtve mindig szunnyadott: és legyen béke és egyetértés az egyházi dolgokban mi közöttünk, mely egyházunkat fenntartotta a mult századokban — és csak ez az, ami jövőjét biztosíthatja.

Az egyház nevében köszönetet mondok mindazoknak, kik főtanácsunk eredményes munkájában résztvettek.

Báró Petrichevich Horváth Kálmán
főgondnok.

HÁROM RÉGI UNITÁRIUS CSALÁDI FŐLJEGYZÉS.

Almási Gergely Mihály püspök, Suky László és Végh Ferenc följegyzései.

A most közlendő három családi följegyzés két unitárius család levéltárából került elő. Nem általános, nagyértékű történelmi adatok, de közlést érdemelnek, mint egyházunk történetében szerepelt családok és egyének emlékei. Kétségtelen, hogy ilyenek, sőt értékesebbek még sok családunknál voltak és vannak. Néhol a családi biblia erre a célra bekötött lapjain, máskor naptárak följegyzésre szánt levelein, néha külön naplókban, vagy levelesládák papirosdarabjain találunk ily főljegyzéseket s a mai nemzedék nem mindig tudja becsülni értéküket. Utolsó félszázadunk hangos hirlapirodalma szinte divattá tette az elődök emlékének mellőzését, sőt lenézését, s közönségünk többsége sokszor e szuggeráló, de üres hangoskodás után igazodott. Pedig a mult mellőzésének, sőt nem ritkán megvetésének félművelt hirdetői csak a félrevezetés hamis apostolai voltak. A legtöbb a mesebeli rókához hasonlitott, amely mikor a csapda leszedte a farkát, társait arra akarta rábeszélni, hogy hagyják el ezt a divatjamúlt, fölösleges, sőt alkalmatlan, csúf viseletet. Csakhogy a mesebeli rókák átláttak társuk szitáján s kigúnyolva elkergették maguk közül. Ellenben a mi közönségünk beugrott azoknak, akik a mult értékeit nem ismerve, tudatlanúl, vagy cinikusan, majdnem kivétel nélkűl azért irtak ellene, mert nekik nem volt; a másét megtanúlni pedig érzéketlenek, megérteni szivtelenek, megbecsűlni lelketlenek voltak. A múlt ellen ma is rendesen azok hadakoznak, akik műveltségének szinvonala oly alacsony, hogy a megértésig nem jutott el. Vagy pedig azok, akiknek az az érdekük, hogy másokat elszakitsanak tőle, ezzel a családi, egyházi és nemzeti összetartozás szálait elvágják s a talaj és gyökér nélkűl maradt lelkeket elszáritsák, vagy a saját konyhakertjükbe űltessék.

Az igazi műveltség nem fordúl el a múlttól és megbecsüli azt. Meg kell becsülnünk családunk múltját is. Tapasztalatokat kell merítenünk belőle. Elődeink szép és jó tulajdonságait őrizni és követni, hibáikat kerűlni kötelességünk és emberi tökéletesedésünk érdeke.

Ez azonban egészen más, mint az izetlen hivalkodás a

család régiségével, a családfa és az összeköttetések előkelőségével. Akit a genealogia csak ily nézőpontból érdekel, arra rendszerint joggal alkalmazható Napoleon hasonlata a krumpliról, melynek a java a földben van. A genealogiának azonban, mint a mindig szerepet játszó családi összeköttetések és az ezekből származó történeti ható tényezők ismeretének mindig meg lesz a szerepe. Sok család és egyén emelkedésének, döntő hatalomra jutásának megértetője, sok bukás kisegítő magyarázója marad. Az ujabb történettudomány azonban még nagyobb hasznát veszi az átöröklés kimutatásával. E tekintetben éppen a családi krónikák, naplók és emlékiratok nyújtanak a legbecsesebb adatokat. A németeknél ezrével vannak ilyenek. Nálunk is németek nyújtottak együtt a legtöbbet a Brassó város történetének forrásai közt kiadott családi krónikákban.[1]

Óhajtandó volna, hogy az unitárius családainknál szétszórtan lappangó családi följegyzéseket az érdekelt családok vagy eredetiben, vagy legalább másolatban helyezzék el egyházunk levéltárában.

I.

Az Erdélyi Magyar Múzeum Levéltárának most közlésre kerülő unitárius családi följegyzései közül *Almási Gergely Mihály* unitárius püspöké kezdődik legrégebbről s ez ölel föl rövidsége mellett a leghosszabb kort. (1654—1724). Egy kis 8⁰ lapon maradt fönn a XVIII. század első feléből való másolatban, a Pákey-család levéltárában Ciméből kiderül, hogy följegyzőjük egyik könyvéből másolták le.

Irójuk egyike volt jelesebb püspökeinknek. Amint maga megirja, 1654 január 11-én született. Az 1678. év ápr. 23-án a kolozsvári kollégiumunk seniora, 1679 febr. 10-én collaboratora lett s 1680 aug. 15-én indúlt el Hollandiába, Leydenbe, egyetemre. Innen 1682 nov. 21-én érkezett haza s két hét múlva (dec. 3.) nagy ünnepséggel iktatták tanári állásába. Alig egy év múlva (1684 febr. 2.) elvette *Pápai* Zsigmond jómódú nemes úr *Zsófia* nevű leányát, aki 1692-ben, abban az évben halt meg, melyben Almási Gergely Mihályt, mint kolozsvári szentpéteri papot, november 20-án, a szabédi zsinaton püspökké választották.[2]

Neje halála után nem sok idővel (1693 márc. 7.) egyik előkelő aranyosszéki család leányát, *Csegezy Ilonát* vette nőül, kitől számos gyermeke született, de azután 1707 elején elváltak. Azonban az öregedő püspök még azon év április 1-én harmadszor is megnősült. Most *Mátéfi Katát* vette el s ettől is több gyermeke született. Hetven éves korában, 1724 márc,

[1] Quellen zur Geschichte Stadt Kronstadt-Brassó. I.—VII. A magyaroknál együtt legtöbb a Genealogiai Füzetek évfolyamaiban jelent meg.
[2] Az adatokat Benczédi Gergely Kolozsvári Tanárok c. kéziratából vettem.

13-án halt meg s Szentábrahámi L. Mihály tartott fölötte halotti oratiót.

A püspök följegyzéseiből a következő családfa állitható össze:

Almási Gergely Mihály
sz. 1654. I. 11. († 1724. III. 13.)
a) *Pápai Zsófia* sz. 1666. Esk. 1684. II. 2. † 1692. (XII. 6.)
b) *Csegezy Ilona* Esk. 1693. Elvált 1707. elején.
c) *Mátéfi Anna* Esk. 1707. IV. 9.

a) 1. *Mihály* sz. 1687. IX. 30. 2. *Anna* sz. 1691. IX. 30.
b) 3. *Erzsébet.* 4. *Jutka.* 5. *Sámuel.* 6. *Klára* †. 7. *Ferenc.* 8. *Mária.*
sz. 1693. XI. 1.
(Pákey Jánosné)
9. *Borbóra.* 10. *Zsofia.*
sz. 1702. X. 28.
Hunyadi Ferenc ügyvéd.
c) 11. *Gabor* †. 12. *Mózes.* 13. *József.* 14. és 15. *Juci* és *Éva* 16. *Klára*
(Mária Bencze Mihályné.) ikrek sz. 1714. IX. 3. sz. 1718. X. 14.

II.

Az időrendben második följegyzés egy 16[0] alaku kis családi krónika. Csak 6 irott oldalt tölt be s a Suky-levéltárban maradt reánk, melyet. Br. *P. Horváth Kálmán* főgondnokunk helyezett letétbe.

E levéltárban a Felsőmagyarsuki Suky családra a XIV. század elejétől vannak adatok, egészen az utolsó férfi családtagig, Suky Lászlóig, ki tudvalevőleg nagy alapítványával tette egyházunkban halhatatlanná nevét. *A kis családi krónika* épen a nagy *Suky László nagyapjának följegyzéseit tartalmazza.* Irójuk *Suky Pálnak* kolozsvári Göcs *Katától* született fia *Suky László* volt. Ennek hasonló nevü fiától Harcói Gálfalvi Borbárától született *Klára* Thoroczkay Péterné, *Terézia* P. Horváth Ferencné és *László*, az alapitó, kiben családja kihalt.[1]

A kis krónikából a következő leszármazás állitható össze:

Suky László sz. 1688. III. 6. † 1732. VIII. 11.
(Kissárosi) *Sárosi Krisztina*, István leánya
sz. 1698. IV. 10. Esk. 1712. XII. 18. Lakod. 1713. V. 30.

1. (Idétlen) 2. *Mária* 3. *László* 4. *János* 5. (Idétlen)
sz. 1714. IX. 2. — sz. 1715. XI. 23. — sz. 1717. I. 1.
Tholdi József — ker. 1716. I. 9. — ker. „ I. 3.
Esk. Solyomkőn
1729. I. 2.

6. *Pál* 7. (Idétlen) 8. *Krisztina*
1722. VII. 7. — sz. Kissároson 1724. XI. 3.
ker. 1722. X. 20. — ker. „
† 1722. X. 22. — † 1726. XII. 26.

[1] Suky genealogia a Suky-levéltár mutatója végén. Készitette Tordátfalvi Sámuel 1767-ben.

III.

Végül a harmadik földjegyzés az *Ádámosi Végh* család nemességszerző ősapjának, *Végh Ferencnek* sajátkezű irása. Ez is a Pákey-levéltárban maradt fön egy fél íven,[1] Csak hét év s ebben is sok szenvedés emléksorai.

Irójuk maga szerezte nemességét, miután előbb Szamosfalvi Mikola László és testvére Ágnes fölszabadították. Egy ideig a fejedelmi kancelláriánál szolgált, — majd Küküllő megyében volt szolgabiró és biztos.

Négyszer házasodott s nejeit mind túlélve, 1720 elején halt meg.

Első felesége *Désfalvi Simon Kata*, a Kristóf leánya volt. Valószinüleg ennek a kedvéért és birtokára költözhetett Désfalvára. Már 1691 juliusában ott találjuk. E nejétől *Klára* nevű leánya maradt, ki atyja halálakor Désfalván a Dersikovits Sámuel deák felesége volt.

Második nejét *Bethfalvi Marothi Annát* 1695. január 15-én vette el s ez hosszas betegeskedés után 1702 febr. 19-én halt meg. *Erzsébet* nevű leánya atyja halálakor Rákosi Nagy Boldizsárné volt. Ennek a révén jutottak Végh Ferenc földjegyzései a Pákey-levelek közé.

Ádámosi Végh Ferenc ugy látszik, hogy nem sokáig maradt özvegyen. Harmadik neje nevét nem ismerjük. Azonban az bizonyos, hogy *Zsigmond* nevű fia, kitől a mai Ádámosi Véghek származtak, a harmadik feleségétől született. És az is bizonyos, hogy már 1714 juniusában *Fenesi Klára* volt a Végh Ferenc negyedik felesége, kit 1720 áprilisében, a Végh örökösök osztozásakor néhainak emlegetnek.[2]

Abban a reményben, hogy e család történetét egy alkalommal teljesen összeállíthatom, most Végh Ferencnek csak a közlendő földjegyzésből összeállított kis genealogiai töredékét adom.

Ádámosi Végh Ferenc
sz. 1640—50. közt. † 1720. elején
a) (*Désfalvi Simon Kata*, Kristóf leánya)
b) Bethfalvi Marothi Anna, Dávid leánya.
Esk. 1693. I. 17. † 1702. II. 19.

Idétlen, fiú 1695. †. Erzsébet sz. 1696. X. 18. Idétlen, leányka 1701. IX. 16. †
(1720. ápr. Rákosi Nagy Boldizsárné.)

I. *Almási Gergely Mihály családi földjegyzései.*

Excerptum ex libro quondam piae memoriae reverendissimi superintendentis Michaelis Almási.

Én *Almási G. Mihály* születtem anno 1654, die 11 Januarii. Az feleségem *Pápai Sofi* anno 1666.

1 Jelzése: Sub nro. 83-tio.
2 Az adatok a Pákey-levéltárból valók.

Házasultam meg a. 1684 die 2 Februarii. Volt ettől két fiam s egy leányom. Holt meg ez szelid és istenfélő feleségem a. 1692.

Vöttem ez után feleségül a. 1693 Csegezi Ilonát, kitől is születtettek ezek a gyermekim: 1. *Perse* leánkám. 2. *Jutka.* 3. *Sámuel.* 4. *Klára.* 5. *Ferkő.* 6. *Mária.* 7. *Boricza.* 8. *Sofi* ki született 1704 die 23 Martii. *Boricza* az előtt circiter másfél esztendővel, Mindszent nap előtt harmadnappal, *Juczi Sofi* előtt született circiter tizedfél esztendővel, éppen Mindszent napján. *Mihály* fiam született az más feleségemtól a. 1687 Szent Mihály napján. *Anna* az után a. 1691, Szent Mihály nap után való napon.

Azután ugy mint A. 1707 die 9 aprilis vöttem ismét házastársul *Mátéfi Annát.* Ettől voltak két fiaim: *Gábor* és *Mózes*; mindenik meghalt. Item anno 1712 die 13 9-bris[1] szülétet *József* nevű fiam, kit Isten éltessen maga dücsőségére.

A. 1714 die 3 7-bris[2] két leánykáim uno partu[3] *Juczi* és *Éva.* A. 1718 14 8-bris[4] *Clara* leányom született.

II. *Suky László családi krónikája.*

Anno 1688 die 6 Martii én *Suky László* születtem ez világra.

Anno 1712 die 5 Augusti jedczettem el magamnak jövendőbeli házastársul néhai *Sárosi István* ur hajadon leányát, *Sárosi Kristinát.*, kiis született Anno 1698 die 10 Aprilis.

Anno 1712 die 5 Decembris lött meg közöttünk az istenes copulatio,[5] lakodalmunk előtt.

Anno 1712 die 18 Decembris csak hertelen véletlen nyavallja az mátkámat megkörnyékezvén, megbetegedett.

Anno 1712 die 20 Decembris meghimlőzött holljagos himlőben. Volt akkor annorum 15

Anno 1712 die 28 Dec. az himlőből megkönnyebbedett.

Anno 1713. die 30 Maii lött meg a lakodalom Küküllő vármegyében, Küs Sáros nevű faluban.

A copulatio felett vala az materia Gen. cap. 24 v. 14.

Esketett meg ugyan küssárosi praedicator, *Szentmártoni Pál* uram; attam az copulatioért egy aranyat.

Anno 1713. die 24 Septembris csak hertelen megbetegedvén az feleségem, idétlent szűlt, egy kis leánykát.

Anno 1714 die 2 Septembris atta Isten ez világra az én édes küs leányomat *Suki Máriskót*, Sároson, kit Isten maga dücsőségére éltessen.

Anno 1715 die Novembris atta Isten ez világra az kis *Suki Laczit* Sároson, kit Isten maga nevének dücsőségére éltessen s neveljen.

[1] Novembris. [2] Septembris. [3] Egyszerre. [4] Octobris.
[5] Esketés.

Anno 1716 die 9 Januari ugyan KüsSároson lött meg keresztelése, Szent Mártoni Pál uram által.

Anno 1716 die 20 Februari az feleségem Sárosi Christina M(eleg)Földvárott meghimlőzött vereshimlőben. Volt annorum 18.

Anno 1716 die 11 Martii az kis fiam Suki Laczkó ugyan M. Földvárott meghimlőzött az veres himlőben.

Anno 1716 die 26 Martii én Suki László annorum 28 meghimlőztem veres himlőben, Meleg Földvárott.

Anno 1717 die 1 ma Januarii atta Isten ez világra az kis *Suki Jankót* MelegFöldvárott, kit Isten maga nevének dücsősségére éltessen s neveljen.

Anno 1717. die 3 Januarii Suki Jankó csak hertelen megbetegedvén, lött megkeresztelése ugyan Meleg Földvárott az magam udvari papom Gyepesi István uram által.

Anno 1719. Item az feleségem Kolozsvárott csak hertelen idétlent szül.

Anno 1722. die 7 mensis Julii atta Isten ez világra Felső Sukon reggel három s négy óra között az küs *Suki Palkót*, kit Isten neveljen maga dücsősségére.

20 Oktobris F. Sukon Ajtai István uram az udvari papom estve későn keresztelte meg.

22 octobris ugyan F. Sukon virradólag két s három óra között halt meg. M. Földvárott temették el.

Anno 1723. die 24 9-bris az feleségem csak hertelen. M. Földvárott idétlent szült. Fiu vagy leány légyen, nem üsmérszett meg.

Anno 1724 die 3- tia Novembris atta Isten ez világra Sároson az küs *Suki Kristinát*, ugyan Sároson meg is keresztelte Árkosi Ferenc uram.

Anno 1726 die 26 Februarii édes küs leányom Suki Kristina csak hertelen Sároson veres himlőben meghimlőzék. 1- ma Martii nyolc s kilenc óra között estve meghal. Ugyan Sároson 3-tia Martii el is temettetik. Sárosi praedicator Tana Bölöni János uram praedícallot, textusa volt Esaias Cap 44 w. 7.

Anno 1728. die 29, xbris az leányomat Suki Máriát kérték meg Soljomkőn Tholdi József uramnak.

Anno 1729. die 2. Januarii lött meg az copulatio közöttük Soljomkőn.

Anno 1729. die 10. Februarii lött meg az lakodalmuk ugyan Soljomkőn, nemes Doboka vármegyének felső járásában.

Anno 1732. die 30. Julii az szegény ur betegedett meg. Item tizenegyedik Augusti éjszaka tíz órakor meghal.

III. Végh Ferenc családi följegyzései.

A. 1695 die 17 mensis Januarii. Második házasságomnak rendire az én jó Istenem kegyelméből s jó tetszéséből vettem házastársul magamnak üdvözült néhai nemzetes Udvarhelyszéki *betfalvi Marothi Dávid* uram hajadon leányát, nemzetes *Marothi*

Anna asszonyt, az kivel való házasodásom is legyen az én jó Istenem nevének dücsőségére, az anyaszentegyháznak épületére, lelkünknek üdvességére. Legyen vele való életem Isten s emberek előtt való kedvességben. Amen.

Ezen édes feleségemnek anno eodem lött volt egy kis fiacskája, ki is szegény anyjának nagy dagadozási, fájdalmi és lábán is, szárain tött sok köppölözések miatt idétlenűl született.

Anno autem 1696 die 18 mensis Octobris estve 8 órakor az én jó Istenem soha eléggé meg nem hálálható jóvoltából még az elébbeni nyavalyáinál sokkal nagyobb nyavalyákkal és dagadozással lött kis leányom tőle, *Erzsébet* neve. Ezt is kivánom s ügyekezem áldott jó Istenem s fia az én Úr Jézus Christusom igaz ismeretiben és fé(lel)mében nevelni és neveltetni. Amen.

A. 1701 die 16 Septembris éjjel 3 órakor elébbeni leányommal Persivel való nyavalyához hasonló, vagy sokkal is nagyobb mértékben való nyavalyákkal ismét idétlenűl lött egy kisdedgye, leányka. .

A. 1702 die 19 mensis Februarii. Édes feleségem *Marothi Anna* sok esztendőktől fogván viselt, vizi betegséggé vált havi nyavalyájában végre Isten gondviseléséből Bethfalván megholt, estve 11 órakor. Kit is az egeknek ura nyugtasson meg és ingyen való kegyelméből legyen részes amaz boldogok feltámadásában, melyben is kétség nem lehet.

Kelemen Lajos.

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG ÉVI KÖZGYŰLÉSE.

Társaságunk évi közgyűlését 1923. nov. 3-án d. e. tartotta meg Kolozsváron Ferencz József püspök úr elnöklete mellett dr. Ferenczy Géza főgondnok úr, a Társaság igazgatója, a teljes számú elnökség s mintegy ötven (50) tag jelenlétében, Tekintettel az idő rövidségére, mely a Társaság rendelkezésére állott, a választmányi gyűlés is ugyanekkor tartódott meg.

1. *Püspök* úr, mint elnök melegen üdvözölte a megjelenteket és különösen a Társasag igazgatóját, ki évközben fáradságot nem ismerő ügybuzgósággal intézte a társasági ügyeket. Ezzel a közgyűlést megnyította.

2. *Dr. Kiss Elek* titkár jelenti, hogy az U. I. T. munkássága ez évben is részint Kolozsváron, részint a vidéken folyt le és pedig Kolozsváron a Dávid Ferenc Egylettel kapcsolatban a téli és tavaszi vasárnapdélutáni vallásos összejöveteleken, mely alkalmakkor 232 leu perselypénz gyűlt be a társaság javára, Ez évben megkezdették Kolozsváron a szakosztályi űléseket is, febr. 2-án dr. Borbély István és febr. 23-án dr. Varga Béla választmányi tagok tartalmas felolvasásával. Ez írányú tevékenység folytatása elhatároztatott.

Vidéken várdorgyűléseket tartottunk és pedig Sepsiszentgyörgyön, Árkoson, Bölönben, Vargyason, Nyárádszentlászlón és Székelykálon egyet-egyet. E vándorgyűlések alapítói díjakban mintegy 4500 leu tiszta bevételt eredményeztek a Társaságnak. Szereplőinknek annak idején köszönetet mondtunk s azt e helyen is megismételjük, kiemelvén azt, hogy társaságunk Igazgatója s Ütő Lajos dombói lelkész afia még útiköltségeikben sem számítottak fel semmit. Tisztelettel kérjük azon lelkész afiait, akik a jövőben fogadhatják Társaságunkat egyházközségükben, hogy ilyen irányú szándékukat jelentsék be minél hamarább a titkárhoz. Társadalmi tevékenysége mellett az U. I. T. kiadta a *Keresztény Magvetőt* Vári Albert és dr. Borbély István afiai szerkesztésében, kiadta továbbá a *Unitárius Ének és Zeneközlöny* első számát s égisze alatt jelent Dr. Kiss Elek fordításában Dr. Carpenternek összehasolító-vallástudományi könyvecskéje: *A kereszténység helye a világ vallásai között* címen. A Társaság részéről a fordítást Csifó Salamon és Vári Albert afiai birálták felűl. Fájdalommal emlékezünk meg néhai dr. Költő Gábor tiszteletbeli alelnökünkről.

ki unitárizmusával s Társaságunk fejlődéséért való buzgó törekvésével olyan példát állított előnkbe, amilyenre e nagy időknek valóban szüksége van. Legyen áldott emléke.

Gyűlés titkár jelentését helyesléssel veszi tudomásúl s elnök kéri Gálffy Zsigmond pénztárost jelentése megtételére.

Pénztáros megvizsgált számadásait felolvassa, melyekből kitűnik, hogy jelenleg az U. I. T.-nak 38.370 leu 32 bani készpénze van takarékpénztári betétkönyvekben elhelyezve.

Dr. Ferenczy Géza igazgató a számadásokkal kapcsolatban javasolja, hogy a Társaság készpénzét az ő személyes felelőssége mellett ipari vállalatban gyümölcsöztessék, mert ott sokkal biztosabb értékének megmaradása, illetve emelkedése. Közgyűlés ennek meghatározása mellett a számadásokat jóváhagyólag tudomásúl veszi, elfogadja s köszönetét fejezi ki Gálffy Zsigmond pénztárosnak buzgóságáért.

Kéri elnök főtitkárt a pályázatok eredményének előterjesztésére.

Dr. Borbély István főtitkár jelenti, hogy az U. I. Társ. 1923. évi pályázatai általában sikerrel jártak.

a) A „*bűnbánati imák*" cimű pályatételre beérkezett egy pályamű. Jelige: Egy az Isten. Csifó Salamon és Vári Albert birálók véleménye e műről a következő: Ha az imákat csak általános szempontból, nem mint specialis célt szolgáló imákat tekintjük, hiányaik mellett is eleg jóknak mondhatjuk. Főleg azért, mert írójuk igyekszik jó gondolatokat vinni be azokba és külső alakot is megtartani. Nagy hiány azonban az, hogy a legtöbb imában nincs egy központi gondolat, a mely köré a többiek csoportosulnának s így az imák szétáradozók lesznek. Mint bűnbánati imákban több töredelmességnek, a bűn mélyebb érzetének és a megtisztulás erősebb vágyának kellett volna megnyilatkozni. Mint karácsony előtti nagy héten mondandó imáknak elő kellene késziteniök a híveket a karácsonyi emlék által képviselt új világosságra, a szeretet megvalósulására, ennek eredményeire s a régi életnek egy új életté való átalakulására. Ezeket iró nem tudja kellően hangsulyozni és munkálni imáiban.

Az imák irálya minden törekvés mellett is nem elég gördülékeny, sőt több helyen darabos, inkább a száraz godolatoknak, mint a meleg és benső érzelmeknek a kifejezője.

A művet pályadijra nem ajánlhatjuk, de mint szorgalmi díjat, a *pályadij felét* irónak kiadni javasoljuk.

Közgyülés szorgalmi díj cimen az egész díjat (100 leu) kiadni javasolta. A díjat *Nagy Béla* segesvári lelkész nyerte.

b) „Irandó egy karácsonyi ének" c. pályatételre egy pályamunka érkezett „*Ma született a Messias*" jeligével.

Ürmösi Károlyné és Pálffi Márton birálók szerint mint vers föltétlenül figyelmet érdemel. Szép alapgondolata van, könnyedén versel, a fölépítés és a belső szerkezet is kifogástalan, sőt szerencsés. Diadalmi éneknek azonban kissé fanyar a

hangja: inkább elmélkedés, mint szárnyalás. A szeretet ünnepén melegebb akkordokat kellene megütnie s főleg több, sokkal több élő hittel. Egy kis áhítat is elkelt volna, enélkül nem egyházi ének. A jutalomra azért — tekintettel a száraz, szűk esztendőre is — érdemes.

A 100 leu pályadíjat *Bencze Domokos* nyerte Homoródszentpálról.

c) „A vallás szerepe a mai társadalmi életben" cimű tételre egyetlen pályamű érkezett, melynek jeligéje: „Hozsanna az Urnak". Vári Albert és dr. Kiss Elek birálók szerint: Szerző mindenek előtt meghatározza a vallás fogalmát s főbb vonásokban megállapítja annak az egyházhoz és teologiához való viszonyát. Majd történelmi áttekintés útján ismerteti a vallásnak a múltban gyakorolt befolyását a társadalmi életre. Ezután ismerteti a jelen helyzetet és röviden körvonalazza a jövő kilátásait. Mindezekben bizonyságát adja annak, hogy a kérdéssel foglalkozott s hogy van érzéke és helyes disztingváló képessége a problema megfejtésére. Azonban mindenütt csak a felszínen mozog s nagy általánosságokban szól a kérdéshez. Különösen nélkülözzük a lélektani megalapozást, a vallásnak az erkölcsi élethez való viszonya kifejtését, s az egyéni életre való befolyását. Pedig egyének alkotják a társadalmat s a vallásnak az egyénre való befolyása nélkül nem lehet megállapítani annak társadalmi szerepét. Általában az a benyomásunk, hogy a szerző, akinek nagy olvasottsága és széles látóköre a dolgozatból kiérezhető, nem merült el elég mélyen e nagy jelentőségű kérdés tanúlmányozásába. Ezt mutatja a dolgozat külső alakja s irályának néhol a pongyolasága is. Mindezek alapján — bár nagy elismeréssel vagyunk az iró szorgalma iránt — de ezt a dolgozatát jutalmazásra nem ajánlhatjuk.

Közgyűlés a birálat javaslatát elfogadva a díjat ki nem adhatónak határozta.

d) A *„hit- és erkölcstani"* tételre két pályamunka érkezett. Egyik jeligéje: „Ismerd meg és féld az urat s tégy mindenikkel jót", a másiké: „Fidem, rectumque colendo." Dr Gál Kelemen és Ütő Lajos (Kolozsvár) biráló véleménye a következő: I. Az első a tananyagot két részre osztja s Hittan és Erkölcstan cimen tárgyalja. Az egész szervezettanból a tanterv szerint felölelendő anyagot is az első rész utolsó fejezetében tárgyalja le. Minden fejezet után a tartalomhoz kapcsolódó tárgyú éneket közöl, — igen helyesen, mert az énektanítás a tanterv szerint lényeges része a hitoktatásnak. Gondolkodó, a tárgyban kellően jártas ember munkája, melyet a könyv címlapja szerint „Kriza János: A keresztyén vallás elemei" c. füzetecske nyomán írt. Mindjárt hozzátehetjük, hogy részletesebb, több tárgyra kiterjedő, mint a forrása, melynek hatását csak a mindkettőnél közös kérdések tárgyalásánál lehet érezni. Stílusa túlságosan tömör, sok ismeretet tesz fel a tanulókról, nem hasz-

nál felvilágositó példákat. A tanító arravalóságát nagyon próbára fogja tenni.

II. A második (tartalomjegyzék hiányzik) Előszavának tartalma nem Előszóba való. Tárgyalási módja könnyebb, közelebb van a gyermek lelkéhez, stílusa könnyen érthető, látszik az egész munkán az a törekvése, hogy a tárgyát minél jobban megértesse a tanúlóval. Megvilágosító példái nem mindig szerencsésen vannak választva. Éneket nem kapcsol a tárgyalt anyaghoz. Jézus életét nem, tanításait kissé fölületesen, röviden tárgyalja. Az akarat szabadságának tárgyalása (II-r. 5.) nem meggyőző. Az ember természete c. fejezetében félrevezető az az állítása, hogy az ember jóravaló készséggel jött a világra, mert a jóra is, a rosszra is van készség a világra jött emberben. A gyermekek kötelességei a szülők iránt igen röviden, szűkszavúan vannak tárgyalva. A test erkölcsi tisztasága c. fejezetben az alkoholizmust bővebben tárgyalnám. Az öngyilkosságot következetlenűl tárgyalja, mert egy helyt vétéknek minősíti, más helyt meg oda módosítja állitását, hogy minden eset külön birálandó el. Az egyház szervezeti rész tulságosan rövid és vázlatos; én az egyházközségi gondnok, pénztárnok, kebli tanácsosok, egyházfiak kötelességeit részletesebben tárgyalnám. Műve a tárgyak szerint három részre oszlik.

Ha most a kettő közűl kell választanunk, meg kell gondolni, hogy egyiknek is, másiknak is van előnye is, hátránya is a másik felett. Az első hátránya az, hogy túlságosan tömör, nem terjeszkedik ki minden olyan kérdésre, amit a másik tárgyal, beosztása hibás (amit azonban könnyen ki lehet javitani), előnye rendszeressége, szabatos stilusa, az énekek alkalmazása; a hátránya: a másodiknak tárgyalásnak néhol felületessége, példáinak nem mindig alkalmas volta, a szervezet vázlatos tárgyalása; előnye: a könnyen érthetőségre való törekvés, egyszerű és világos stílusa.

Megítélésünk szerint a kitűzött pályadíjat egyenlően megosztva mindkettő megérdemli. A tankönyv értékét majd a gyakorlati használhatóság fogja eldönteni. Iskolázottabb ifjúság az elsőt, kevésbbé iskolázott a másodikat fogja eredményesen tanúlni.

Közgyűlés a birálat értelmében az 1000 leu pályadíjat az I-ső pályamű szerzője, Régeni Áron árkosi igazgató-tanító és a II-ik pályamű szerzője, Bencédi Pál lelkész között egyenlő arányban osztotta meg, egyuttal megbizta Elnökségét, hogy a pályaműveket terjessze be az E. K. T.-hoz.

e) „Közéneklésre alkalmas szöveg megzenésítése orgona kisérettel ellátva" c. pályatételre beérkezett pályaművekről Rezik Károly, zenekonzervatóriumi igazgató és Ütő Lajos (kolozsvári) szakvéleménya a következő: 1. sz. *„43. zsoltár Alt v. Bariton szóló"* Irója túllépte a pályatétel keretét, mert e mű közéneklésre nem alkalmas. Azonban irója e munkájával nagy

törekvést és tudást mutatott be. 2. sz. *A hála*. Valószínűleg a 43. zsoltár szerzőjének a műve, mert ritmusa és koncepciója ugyanaz, s még kevésbbé felel meg a pályatételnek, mert még nagyobb szabású műdal vonós quartett kísérettel. 3. sz. „*Jelige 23.*“ Ismert dallam, nagyon egyszerű harmónizálással. Csekély tudással bíró egyén műve lehet, ki nem ismeri még a hangnemek előjeleit sem. Darabját Édurban irja, s előjelnek 3 #-et használ. 4. sz. *Jelige 35 zsoltár*. Harmonizálása rossz, beosztása hibás. Dallamvezetése invenció nélküli. 5. sz. *Jelige* „*Romlandó cserép, mikor lész már ép?*“ Dallama elég jó, de a harmonizálása rossz. 6. sz. *Jelige* „*A 137 zsoltár*“ Dallamában semmi egyöntetűség nincsen, s harmonizálása gyenge. 7. sz. *Jelige* „*Esedezés*“ Elég megkapó dallam, kár, hogy taktusbeosztása hibás és harmonizálása is egy pár helyen nem jó. 8. sz. *Jelige* „*Kórál*“ Dallama gyenge, tele reminiscentiával, harmonizálása azonban elég jó. 9. sz. *Jelige* „*Ritmizalt korál*“ Dallama igen ismerős. 10. sz. *Jelige* „*Régi dal, régi dal*“ Dallama megkapó, az összes pályamunkák között legegyháziasabb, egyszerű, harmonizálása is hibátlan. 11. sz, *Jelige* „*Advent*“ Vannak benne ismerős taktusok, vége nem kielégítő.

Ezek után, s az előrebocsájtott észrevételeink után a *pályadíjra érdemesnek* a 10. sz. „*Régi dal*“ jeligés művet tartjuk, mint amely egyháziasságánál, egyszerűségénél fogva legjobban megfelel a pályatételnek, s legalkalmasabb arra, hogy közéneklésre a nép ajkára kerüljön.

E mellett azonban az 1. sz. 43. zsoltár, bár a pályatétel kereteit túl haladja, de mint műdal értékes alkotás, valamint a 7. sz. „*Esedezés*“ jeligéjű műnek szerzőit, mint a pályamunkák közűl sikerültebbekét *dícséretre* ajánljuk.

Végül azonban legyen szabad megjegyeznünk annyit, hogy következő alkalommal célszerű lenne a pályatételekkel kapcsolatban kimondani azt is, hogy a pályamunkák idegen kézzel irassanak, mert a jelen pályamunkákról meg lehet állapítani, hogy a 11 mű 3 szerzőé. (1, 3, 7.)

E birálat alapján a pályadijat Régeni Áron árkosi igazgató-tanító, a dicséretet ugyancsak ő nyerte.

A jutalmak kiosztása után Közgyűlés a következő határozatokat hozta: A Keresztény Magvetőt küldeni kell ezután is, akiknek küldötték eddig s oda kell hatni, hogy a hátralékok befizettessenek. Elvárja közgyűlés, hogy minden intelligens unitárius ember hozza meg áldozatát irodalmunk e nagy és értékes multú bajnokának támogatására s épen ezért örömmel üdvözli Kovács Lajos afia javaslatát. (Erről lapunk hirei között részletesen beszámoltunk.) A Keresztény Magvető előfizetési diját 1924. jan. 1-től kezdődőleg 100 leuban s a társasági rendes tagsági dijakat 50 leuban állapítja meg Közgyűlés.

Közgyűlés kisorsolja a következő választmányi tagokat: Bölöni Vilmos, Csifó Salamon, Gvidó Béla, Dr. Gelei József,

Dr. Borbély Ferenc, Pálffi Márton, Kádár József, S. Nagy László, ifj. Biás István, Gyallay Domokos. Mindeniket azonnal vissza is választja s Dr. Borbély István főtitkár javaslatára a választmányi tagok számát 30 helyett 40-ben állapítja meg közgyűlés és megválasztja v. tagoknak: Dr. Csiki Gábor, Gálfalvi Sámuel, Halmágyi Samu, Péter Lajos, Taar Géza és Ütő Lajos (kolozsvári) afiait.

Közgyűlés a jövő évi pályatételek kitűzését Elnökségre bízza. Ezzel a gyűlés véget ér. *Kk.*

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG PÁLYATÉTELEI 1924. ÉVRE.

1. Bűnbánati imák a húsvét előtti nagyhét napjaira (reggel és estve). Jutalma 100 lei.

2. A túlvilágról való nézetek az 1860 óta nyomtatásban megjelent magyarnyelvű unitárius irodalomban (prédikációkban, imákban, értekezésekben). Jutalma 200 lei.

3. A magyar unitárius egyház történetéből vett tárgyú és szavalásra alkalmas költemény. Jutalma 100 lei.

4. Falusi vallásos összejövetelek alkalmával énekelhető szöveg megzenésítése négyes vegyeskarra, orgonakísérettel ellátva, tekintettel a falusi hanganyagra. Jutalma 200 lei.

A pályaművek 1924 június hó 30-ig küldendők a főtitkárhoz.

A pályaművek idegen kézzel irandók és jeligés levéllel látandók el.

A pályadíjak az 1924. évi közgyűlésen adatnak ki.

Kolozsvár, 1923 dec. 1.

Dr. Ferenczy Géza
főgondnok, igazgató.

Ferencz József
püspök, elnök.

Dr. Borbély István
tanár, főtitkár.

KÜLÖNFÉLÉK.

Olvasóinknak és munkatársainknak kellemes karácsonyi ünnepet s boldog új évet kiván a Szerkesztőség,

Emlékezés. 1579-nek egy őszrehajló ködös, borongós napján Déva várának egyik nedvesfalú hideg cellájában egy őszhajú, megrokkant-testű ember ül búrahajtott fejjel rideg szalmazsákján. Homlokán a kor és szenvedések mély barázdát hagytak s arcát a tépelődések keserű kérdései mélabús, fájdalmas árnyalattal sötétitették meg. Szemei révedezve tévednek a szűk cella egyik pontjáról a másikra s nyugalmat nem találva sehol, könnyek homályosítják el szemét, hogy azok cseppjeinek csillogó gyöngyén át más színezetet kapjon az elhagyatottság, elzártság szomorú tanyája. A szűk cella, mintha csak a szabad szellemű nagy próféta gondolatainak szűkebb körbe való terelését akarná szimbolizalni, mélyen hallgat, nem akarva megzavarni az emlékeibe mélyedt nagy ember csendes elmélkedését.

Ime hová jutott. A szabadvizsgálódás, szabadgondolkozás és szabadigehírdetés diadalmas mezei helyett a tömlöc szűk cellájába, sivár rabságába. Már nem hírdetheti élő szóval az igazságot, már nem emelheti fel szavát isten-egysége mellett; hideg, nedves kőfalak közt csak elmélkedhetik csendesen magában; csak terveket szőhet vallása sorsáról, de hang hiába hagyja el ajkát, szavak hiába fakadnak fel lelke mélységéből, nincsen aki hallja, nincsen aki értse, nincsen aki higyje.

Régi idők képe, régi tervek roncsa nem fakaszt már mosolyt halavány arcára, sőt reménysége is, mely Istenhez köti, s mely diadalmas napjaiban oly kápráztató szinben tüntette fel lelki szeme előtt vallása jövőjét, napról-napra lankadtabban táplálja bánatlakta lelkét, erőtelen testét.

Azonban el nem csügged teljesen, hite — mely az egy igaz Istenhez fűzte, — kihez csak hosszas tapasztalatok során, nagy idő után jutott el — él most is lelkében. Hiszi, hogy az igazság, jóság szerető Istene nem hagyja az igaz eszmét nyomtalan elveszni, nem engedi, hogy az „Erőszak“ legyen az igazság mérlege s a „Gonosz“ intézze a lélek dolgait.

Nem. Az igazságot nem lehet elnyomni, mert az Istentől ered, s mindég élve örökkön hirdeti az igaztaláló halhatatlan nevét.

Az őszhajú ember feláll rozoga ágyáról s tétova léptekkel a falig vánszorog. Érzi, hogy ereje lassankint elhagyja s karja, teste gyöngűl; érzi, hogy a halál már nincs messze tőle. Lelke

utolsó szózatát lankadó erővel a kőfalba vési: „A halál képe, a kereszt, a pápák kardja, semmi sem képes az igazságot útjában feltartóztatni."

Mégegyszer fellángol benne a régi napok dicső, szép emléke; még egyszer végig néz lelki szemével a megfutott úton s leszürt eredményként a kőfalba karcolt szent-szavakat látva, megelégedetten, nyugodtan hajtja le halálfáradt testét halálos ágyára. Szemét nem csukta le forrón szerető kéz, madárdal nem zengett gyászdalt búcsuzásúl, nap nem vont gloriát ezüst fürtjeire; a hideg őszi köd lett halotti leple s mélabús dalt suttogott a hulló levelek lassú suttogása.

A test pihen már! Megfutva e rögös földi útját a lélek is visszaszállt már ahoz, aki adta: a mindenség Urához. Azonban nekünk is maradt még valami. A föld és ég nem követelt magának mindent, ami övé volt. Szelleme, itt maradt hitsorsosai közt, itt lebeg közöttünk. Mikor sötét éjek néma magányában álomba siratjuk nehéz bánatunkat; mikor könnyáztatott nedves szemeinket az égre emeljük s vergődő lelkünknek igazságkereső forró imádságát elrebegi ajkunk: Ő hallatja velünk a kőfalra karcolt igék szent szavait s azzal buzdit minket: „A halál képe, a kereszt, a pápák kardja, semmi sem képes az igazságot útjában feltartóztatni."

Hallottátok-e igy, mikor ajka beszél? mikor szelleme szól? Éreztétek-e mint jótékony megnyugvást, mikor lelke lágyan a miénkbe simult s hittel és reménnyel töltötte azt tele?

Oh ha hallottátok és ha éreztétek, jertek, kövessük őt hittel, reménységgel s ragyogjon példaként mindég a lelkünkbe Dávid Ferenc lelke, Dávid Ferenc élte!

Lőrinczy Géza
III. é. unitárius theologus.

Lelkészköri közgyűlés. Az unitárius lelkészkör, amelyet kezdetben a hivatalos egyház nem nagyon rokonszenvesen fogadott, lassankint az unitárius belsőemberek, lelkészek, tanárok és tanitók nélkülözhetetlen egyesületévé lett. A folyó évi november 3-án tartott népes közgyülésében élénk érdeklődés mellett vettek részt Ferencz József püspök, br. Petrichevich-Horváth Kálmán és dr. Ferenczy Géza főgondnokok is. A közgyűlés lefolyása szép és tanulságos volt. A Pálffy Ákos hom. szentpáli tanitótól vezetett közének után áhitatos és lelkes imádságot mondott dr. Kiss Elek teol. tanár, alelnök. A közgyűlést Vári Albert elnök nyitotta meg. Megnyitójában arra hívta fel a tagokat, hogy a mai súlyos viszonyok között az unitárius lelket őrizzék és táplálják, mely a multban a legnagyobb viharok után is újra tudta épiteni az egyházat; mert ha ez kialszik, azt sem rendeletekkel, sem pénzzel, de még a tudománnyal sem lehet föltámasztani. *Ürmösi Józsefnek*, az egyházi beszédek hatása fokozásáról tartott előadása élénk

eszmecserére adott alkalmat és sok megszívlelni való tanuságot nyujtott. *Patakfalvi Zsigmond* tanító, népünk kulturális fejlesztésére adott igen szép programmot, amelynek megvalósítását nemcsak egyházi, de egyetemes közérdek is parancsolja. Ürmösi lemondott az „Unitárius Szószék“ szerkesztéséről, helyébe egyhangulag *Balázs Andrást* választotta a közgyűlés. Még a vidéki körök működéséről, s a pénztárról terjesztettek be jelentéseket.

Egyházi titkári állás betöltése. Nagy megnyugvást szűlt az, hogy az idei Főtanács egy olyan nagy horderejű állást, mint a milyenné a történelem folyamán, a viszonyok következtében az egyházi titkári állás fejlődött, további kisérletezések helyett véglegesen betöltött. Miután a többi pályázó visszavonult, *dr. Mikó Lőrinc* és *Ürmösi József* lelkész között volt a mérkőzés. A titkos szavazás után dr. Mikó Lőrinc neve került ki győztesen. Abban a tudatban, hogy véglegesen rászánta magát az új titkár az egyház szolgálatára, örömmel üdvözöljük *Mikó Lőrincet,* mert családi tradiciói, komolysága, képzettsége, helyes ítélőképessége és kellő erkölcsi alapokon nyugvó egyénisége egyaránt feljogosítnak arra, hogy benne egyházi közigazgatásunk megtalálta a maga emberét. Mi a legjobb reményekkel nézünk működése elébe. Kovács Kálmán tanárt továbbra is berendelték az egyházi referensi teendők végzésére.

Dr. Varga Béla. Dr. Varga Bélát, kolozsvári főgimnáziumunk tanárát s folyóiratunknak munkatársát a jelen évi E. Főtanács meghívta a Theologia Akadémia bölcsészeti és neveléstudományi tanszékére. Noha az ötödik tanári állás betöltésével kapcsolatban más véleményen voltunk, örömmel üdvözőljük őt új állásában s kivánjuk, hogy tudományos szakképzettsége mindazon reményeket beváltsa, melyek hozzá füződnek. Ismerjük irói munkásságát s tudjuk hogy a filozófia, legújabban pedig a nevelés elmélete terén nemcsak kiváló munkásságot fejtett ki, de egyuttal széleskörü elismerésben is részesült. Ehhez most, hogy unitárius theol. akadémiai tanár lett, azt kivánjuk, hogy ezutáni szakmunkássága unitárius szinezetet is kapjon s tanszékének megfelelően egyházias jelleget is vegyen fel. Igy remélhetjük, hogy benne egyházunk nemcsak filozófust, de unitárius filozófust; nemcsak nevelőt, de unitárius hagyományaink szellemében nevelőt nyert. Adja az Isten, hogy új állásában minden igazi törekvését siker és áldás kisérje.

Uj vallástanár. A székelykereszturi főgimnáziumi vallástanárság régóta vajudó kérdését végre megoldotta az idei Egyh. Főtanács. Miután pályázó ez állásra nem volt, *Lőrinczi István* esperes-lelkészt hívta meg a Főtanács, aki már évek óta nagy buzgósággal végezte a vele járó kötelességeket. Igy eljutottunk oda, ahol kezdeni kellett volna. Mert az az emberfeletti munka, amelyet Lőrinczi István mint lelkész, mint székely-

kereszturi hitoktató, mint a legnagyobb kör esperese önzetlenűl végzett az egyház érdekében, a pályázat mellőzésével való meghívást is megérdemelte volna.

Beiratkozások. Sok küzdelem és kínzó bizonytalanságok között kezdették meg intézeteink a folyó iskolai évet. A folytonos rendelkezések miatt sokszor maga az egyház sem tudja, mit csináljon, mihez kezdjen. A tordai iskola haldoklása véget ért. A beiratkozások ugyan megkezdődtek, de a nagy bizonytalanság miatt sikerhez nem vezettek. Itt a tanítás nem is indult meg. Így ezt a nagymultu intézetünket egyelőre kénytelenek voltunk beszüntetni. Helyiségeit az állam internátusi célokra vette igénybe. Miután a leánytanulókat középiskoláinkból kitiltották, Sz.-kereszturon polgári leányiskola beállítását kisérelte meg az egyház, hogy leányaink ezen a vidéken iskola nélkül ne maradjanak. Azonban a hatalmi tényezők ezt is már az első lépésnél megállították.

Még aránylag a legnyugodtabban kezdődött a teológiai akadémia tanéve. Ide beiratkozott 27 növendék. A *kolozsvári főgimnáziumba* beiratkozott 294 növendék, ami a multévihez képest apadást mutat. Ezt az apadást azonban a leánynövendékek, a róm. kath. és izraelita tanulók kitiltása magyarázza meg. A *sz. kereszturi* főgimnáziumban a beiratkozottak száma 176.

Legnagyobb a zavar és bizonytalanság elemi iskoláinknál. Nap-nap után érkeznek az értesítések egyik másik iskolánknak kicsinyes okok miatt való bezárásáról. Úgy, hogy itt határozott számokban beszámolni teljes lehetetlenség. Van jelenleg 42 felekezeti iskolánk. — Bizony súlyos idők ezek a kultúra munkásaira!

Előfizetés. Mult számunkban szétküldtük hátralékos afiaihoz a pénzes utalványokat, melyekkel csak épen postára kell tenni a jelzett összegeket. Tisztelettel és hitrokoni szeretettel kérjük ez összegek beküldését; hiszen senki sem gondolhatja, hogy más ingyen láthatja el őt irodalmi termékekkel. Mindenkinek azon kell lennie, hogy valláserkölcsi és szellemi életünket megmentsük, sőt megerősitsük.

Kovács Lajos inditványa az irodalom-pártolást illetőleg helyesléssel találkozott az U. Ir. Társ. jelen évi közgyülésén. Ez inditvány abban állott, hogy a lelkészek saját maguk járúljanak hozzá ahhoz, hogy minden negyedévi kongruájukból 100 (egyszáz) leut vonjanak le a központi pénztárnál irodalompártolásra. Ez összegből fedezve lenne a Ker. Mgv. előfizetési díja s az I. Társ. tagsági díja is. A megmarandó összeget arra fordítaná a Társaság, hogy unitárius érdekü irodalmi termékeket adna ki s e munkák természetesen az irodalompártolók részére a díj nagysága arányában kedvezményesen küldetnének meg.

Az egyetemes Lelkészkőr közgyülése is foglalkozott a kérdéssel s a köri lelkészköri közgyűlések elé utalták a kérdést megoldás végett.

Közben a gondolat odaérlelődött, hogy a levonandó összegből fizetnék ki az Unitár. Közl. előfizetését, valamint az Unitárius Szószék s az Unitárius Egyház évi előfizetési díját is. A számitás egyelőre a' jövő 1924 évre vonatkozott.

Ilyen feltétel mellett 32 lelkészünk alá is írta a nyilatkozatot s most tisztelettel kérünk minden lelkészafiát, legyen szives, nyilatkozzék, hogy hozzájárúl-e a jövő évre vonatkozólag az évi 400 leu levonásához. Aki nem járúl hozzá, attól várjuk tulajdonképen a nyilatkozatot s esetleges megokolást, illetőleg kifogásemelést. Hallgatást beleegyezésnek számítunk s a pénztárnál megtesszük a további intézkedést az így megajánlott öszszegek levonására.

Ének és zeneközlöny. Az U. I. T. közgyülése elhatározta az *Unitárius Egyházi Ének és Zeneközlöny* második számának kiadását, melynek szerkesztésére a választmány Ütő Lajos kolozsvári tagtársunkat kérte fel. Ennélfogva arra kérjük az érdeklődőket, hogy legkésőbb 1924 január 31-ig tudassák Ütő Lajos tagtársunkkal (Cluj, Strada Berde Mózsa), hogy hány példányt rendelnek meg, mert fölösleges példányokat nem fogunk készíttetni.

Erdélyi Irodalmi Szemle. Az Unitárius Irodalmi Társaság választmánya 1923 november hó 30-án tartott ülésében elhatározta, hogy a „Keresztény Magvető"-nek *Irodalom* c. rovatát *Erdélyi Irodalmi Szemle* címen önálló irodalmi melléklетté fejleszti ki, melyben nemcsak unitárius, hanem Erdélyben megjelenő minden magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású szépirodalmi és tudományos munkát szakszerű ismertetésben, illetőleg bírálatban részesít stb. s ez által e mellékletet a romániai magyar szellemi élet rendszeres, állandó szemléjévé teszi. Egyszersmind megbízta dr. Borbély István főtitkárt e melléklet szerkesztésével, Kovács Kálmán egyházi referens-tanárt pedig a vállalkozás adminisztratív és financiális ügyeinek intézésével.

A választmánynak e határozata alapján dr. Borbély István főtitkár-szerkesztő felkérte dr. Biró Vencel, dr. Bitay Árpád, dr. BudayÁ rpád, dr. Csüri Bálint, dr. Gelei József, dr. György Lajos, dr. Hirschler József, Kelemen Lajos, dr. Kristóf György, Reményik Sándor, dr. Tavaszy Sándor és dr. Varga Béla urakat arra, hogy legyenek a Szemlének állandó főmunkatársai, kik mindnyájan, felekezeti különbségnélkül, vállalkoztak erre.

Az *Erdélyi Irodalmi Szemlének* első száma 1924 január 1-én jelent meg s mellékelve van a „Keresztény Magvető" jelen számához. Azok, akik az irodalmi mellékletre, mely havonkint fog megjelenni, előfizetnek, előfizetésüket vagy az arról való értesítést legkésőbb 1924 január hó 10-ig küldjék el dr. Borbély István főtitkárhoz (Cluj, Unitárius Kollégium). Az *Erdélyi Irodalmi Szemléről* való minden egyéb tudnivaló megtalálható a mellékelt első példányon.

Hirek. *Hankinson* Frigyes angol unitárius lelkész, a magyar unitáriusoknak igaz barátja, a tél folyamán újból folytatja jótékonykodását s egyszersmind sok angol barátunknak jó kivánatait és rokonérző szavait tolmácsolja.

Amint a Christian Life (Keresztény Élet) 1923 nov. 3-iki számában olvashatjuk, az Angol-Magyar Szemle (Anglo-Hungarian Review) szeptemberi számában beszámol eddigi segélyakciójáról.

Az *idézett Chr. L. 347.* lapján az áll, hogy Budapesten az unitáriusok részére az angol és amerikai testvérek — épen úgy, amint Prágában is tették — épűletet vásároltak s ezt az unitárius egyházi misszió céljaira fogják felhasználni.

Elhunytak: Özv. *Hilibi Haller Rezsőné, Groisz Cornélia,* életének 79 ik, özvegységének 17-ik évében október 22-én Kolozsvárt. — *Péter János* életének 62-ik, boldog házasságának 26-ik évében, október 28-án Székelykeresztúron. Fájó részvétünk kísérte sírjukba s kegyeletünk őrzi emléküket.
